

ПРИВАТНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УКРАЇНСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ ІНСТИТУТ»

Кафедра педагогіки та психології

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття освітнього ступеня бакалавр
спеціальності 053 «Психологія»
на тему:

«Взаємозв'язок духовних цінностей та акцентуацій характеру у підлітків»

Роботу виконала:

студентка групи ЗПС-21

Гюльнара БАЙРАМОВА

Науковий керівник:

доцент кафедри педагогіки та

психології

Аліна ПАРАСЄЙ-ГОЧЕР

Буча

2025

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ ТА АКЦЕНТУАЦІЙ ХАРАКТЕРУ У ПІДЛІТКІВ	7
1.1. Поняття та значення духовних цінностей у підлітковому віці	7
1.2. Акцентуації характеру як індивідуально-психологічні особливості підлітків	25
1.3. Взаємозв'язок духовних цінностей та акцентуацій характеру	38
Висновки до розділу 1	44
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИКА ТА ПРОЦЕС ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ	46
2.1. Модифікований опитувальник для ідентифікації типів акцентуації характеру автор О. Лічко, С. Подмазін	46
2.2. Опитувальник акцентуації характеру темпераменту Леонарда –Шмішика	49
2.3. Методика виявлення сформованості духовних цінностей у старшокласників Е. О. Помиткін	52
Висновки до розділу 2	55
РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ	57
3.1. Аналіз взаємозв'язку духовних цінностей та акцентуацій характеру у підлітків за результатами дослідження	57
3.2. Інтерпретація результатів експериментального дослідження з урахуванням індивідуальних особливостей підлітків	64
3.3. Виявлення факторів, що впливають на розвиток духовних цінностей та акцентуацій характеру в підлітковому віці	66
Висновки до розділу 3	69
ВИСНОВКИ	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	77
ДОДАТКИ	81

ВСТУП

У сучасному світі значущість розвитку духовних цінностей та формування характеру підлітків є однією з найактуальніших тем у галузі психології, педагогіки та соціології. У підлітковому віці активно відбуваються зміни як в емоційно-ціннісній, так і в когнітивно-поведінковій сферах особистості, що обумовлює необхідність вивчення взаємозв'язку між духовними цінностями та акцентуаціями характеру. Саме в цей період формується світогляд, який визначає не тільки моральні орієнтири, а й стратегії поведінки в соціумі.

Актуальність дослідження полягає в необхідності глибшого розуміння того, як духовні цінності, що складаються під впливом культурних, сімейних та освітніх факторів, впливають на акцентуації характеру підлітків. Це питання набуває особливої ваги в умовах сучасних соціальних викликів, коли підлітки часто стикаються з кризами і труднощами адаптації в складному світі, що змінюється.

Аналіз стану розробки проблеми показує, що питання взаємозв'язку між духовними цінностями та акцентуаціями характеру вже привертало увагу дослідників, але значна частина наукових робіт обмежується вивченням окремих аспектів цієї теми. Більшість досліджень зосереджена на ролі моральних норм, релігійних уявлень або вивченні специфічних типів акцентуацій, таких як тривожність, агресивність чи екстраверсія, у контексті різних вікових груп. Проте брак комплексних досліджень, які одночасно аналізують духовні цінності та акцентуації характеру підлітків, створює значний проміжок у розумінні того, як ці два фактори взаємодіють та впливають один на одного в період становлення особистості. Вивчення цієї теми є важливим, оскільки підлітковий вік є критичним етапом розвитку, коли формуються основні життєві орієнтири, моральні переконання та особистісні риси, що в подальшому визначають поведінку та адаптацію індивіда в соціумі. Це вказує на необхідність проведення більш глибоких і комплексних досліджень, які б охоплювали не лише окремі

аспекти, а й взаємозв'язок духовної складової та акцентуацій, аби краще зрозуміти їхній вплив на розвиток особистості підлітка.

Проблема цінностей і ціннісних орієнтацій є важливою темою у філософських працях (зокрема, М. Вебера, П.П. Гайдєнка, Н.О. Лоського та інших) і соціально-психологічних дослідженнях (М.С. Кагана, А.Н. Леонтьєва, В.П. Тугаринова, В.А. Отрута та інших). Психологічний аспект цієї проблеми полягає у вивченні ціннісного підходу до психологічних явищ і процесів, що дає змогу з'ясувати внутрішні механізми взаємодії особистості та суспільства, а також розкрити особистісний аспект орієнтації школярів на соціально значущі цінності. Сьогодні теорія цінностей активно розвивається в психології та педагогіці, застосовуючи міждисциплінарний підхід до життєдіяльності дитини. До проблеми ціннісних орієнтацій також зверталися такі вчені, як В.П. Тугаринов, Л.М. Архангельський, І.Т. Фролов, Я. Щєпанський, Н.Ф. Наумова, Л.Н. Фролович, Л.М. Архангельський, А.Г. Здравомислов, В.А. Отрут, С.Л. Рубінштейн, Л.Б. Косова, І.М. Попова, Н.І. Лапін, М. Рокіч та Ш. Шварц.

Мета дослідження полягає у вивченні взаємозв'язку між духовними цінностями та акцентуаціями характеру у підлітків, а також у визначенні факторів, що впливають на цей взаємозв'язок.

Завдання дослідження:

1. Дослідити визначити поняття та значення духовних цінностей у підлітковому віці;
2. Дослідити акцентуації характеру як індивідуально-психологічні особливості підлітків;
3. Дослідити взаємозв'язок духовних цінностей та акцентуацій характеру;
4. Дослідити модифікований опитувальник для ідентифікації типів акцентуації характеру автор О.Лічко , С.Подмазін);
5. Дослідити опитувальник акцентуації характеру темпераменту Леонарда –Шмішика;
6. Дослідити методику виявлення сформованості духовних цінностей у старшокласників Е.О.Помиткін;

7. Провести аналіз взаємозв'язку духовних цінностей та акцентуацій характеру у підлітків за результатами дослідження;

8. Провести інтерпретацію результатів експериментального дослідження з урахуванням індивідуальних особливостей підлітків;

9. Дослідити виявлення факторів, що впливають на розвиток духовних цінностей та акцентуацій характеру в підлітковому віці.

Об'єктом дослідження є процес формування духовних цінностей та акцентуацій характеру у підлітків.

Предметом дослідження є взаємозв'язок між системою духовних цінностей та акцентуаціями характеру підлітків.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що система духовних цінностей підлітка значною мірою визначає характер його акцентуацій, а також взаємодіє з факторами сімейного виховання та соціокультурного оточення.

Теоретико-методологічні засади дослідження базуються на концепціях розвитку особистості, акцентуацій характеру, духовних цінностей у психології, а також на роботах сучасних теоретиків в галузі вікової психології та соціальної психології. Застосовано інтердисциплінарний підхід, який об'єднує психологічні, педагогічні та соціальні аспекти досліджуваного питання.

Методи дослідження: аналіз наукової літератури, контент-аналіз, опитування, методика акцентуації характеру Л. Б. Шмідта, кореляційний аналіз.

Емпірична база дослідження включає дані, зібрані в результаті опитування 50 підлітків різних вікових груп (14-16 років) у навчальних закладах, а також інформацію, отриману через інтерв'ю з педагогами і психологами.

Наукова новизна полягає у вперше системному дослідженні взаємозв'язку між духовними цінностями та акцентуаціями характеру підлітків, з урахуванням соціокультурного контексту і вікових особливостей. Розглядається можливість використання результатів для корекції виховної діяльності в рамках шкільного середовища.

Теоретичне і практичне значення дослідження полягає в розширенні теоретичних уявлень про взаємозв'язок духовних цінностей і акцентуацій

характеру в підлітковому віці, а також у можливості застосування отриманих результатів для розробки рекомендацій для психологів та педагогів щодо формування здорових духовних цінностей у підлітків.

Відомості про апробацію: основні результати дослідження були апробовані на конференціях і семінарах з психології, а також обговорювалися на практичних заняттях для педагогів та психологів.

Структура роботи включає вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел та додатки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ ТА АКЦЕНТУАЦІЙ ХАРАКТЕРУ У ПІДЛІТКІВ

У даному розділі розглядаються теоретичні основи взаємозв'язку між духовними цінностями та акцентуаціями характеру підлітків. Спочатку аналізується поняття і значення духовних цінностей в підлітковому віці, а також їхня роль у формуванні особистості. Далі йде розгляд акцентуацій характеру, які є важливими індивідуально-психологічними рисами підлітків і впливають на їхню поведінку та взаємодію з оточенням. В кінці розділу акцентується на взаємозв'язку між духовними цінностями та акцентуаціями характеру, що дозволяє виявити, як ці два аспекти можуть взаємодіяти та впливати на розвиток підлітка.

1.1. Поняття та значення духовних цінностей у підлітковому віці

Духовні цінності – це основні переконання та принципи, які визначають наше ставлення до життя, людей, навколишнього світу та самих себе. Вони складають фундамент нашого внутрішнього світу, впливаючи на наші вчинки, реакції на різні ситуації, а також на загальний сенс життя. Ці цінності формуються на основі етичних, моральних, релігійних або філософських переконань і є своєрідними дороговказами, що допомагають людині орієнтуватися в складному та багатогранному світі [5].

Сократ, вважаючи себе засновником етики, став першим філософом античності, який намагався знайти відповідь на питання про природу блага, чесноти та краси, незалежно від конкретних вчинків чи об'єктів, що відповідають цим поняттям. На його думку, знання цих основних життєвих цінностей є основою моральної поведінки. Сократ визначав благо («агатом») як відповідне меті, яку ставить людина. Як зазначає Г. П. Вижлецов, «запровадження Сократом

принципу доцільності, спільного для блага і краси, підвищує їх статус з оцінних понять («хороше», «прекрасне») до рівня ідеальних цінностей».

Т. Гоббс, у свою чергу, ставить питання про суб'єктивність і відносність цінностей, вказуючи, що «те, що одна людина називає мудрістю, інша вважає страхом; одне вважає жорстокістю, а інше – справедливістю» [13]. Він намагався побудувати наукову основу для визначення ціннісних понять, застосовуючи соціально-економічні підходи, стверджуючи, що «цінність людини, як і будь-якої іншої речі, визначається його ціною, тобто скільки можна дати за користування його силами, і тому вона є не абсолютною, а залежить від потреби в ньому та оцінки інших» [13].

Б. Спіноза ставиться до ціннісних понять ще більш критично, вважаючи їх «забобонами», які лише перешкоджають людині досягти щастя. Він вважав очевидним, що «розумна людина обере собі за мету свою користь» [27, с.90]. Такий утилітаристський підхід до етики пізніше знайшов теоретичне обґрунтування в працях І. Бентама, засновника деонтології. На його думку, єдиною метою і нормою людської поведінки є користь або вигода, що є основою щастя. Користю він вважав все, що приносить задоволення, оскільки прагнення до нього є джерелом моральності. Метою морального життя і найвищою цінністю для людини, на думку Бентама, є «найбільше щастя найбільшій кількості людей», яке можна досягти шляхом «моральної арифметики», тобто за допомогою розрахунку та накопичення користі за складеною ним «шкалою задоволень і страждань» [29, с.23].

І. Кант, прагнучи надати наукове значення етичним цінностям особистості, висунув ідею про «автономію» моральних цінностей від будь-якого вищого джерела. На відміну від більшості своїх попередників, які визнавали релігійне походження моральних цінностей, Кант стверджував, що мораль і борг існують у розумі людини і не потребують божественного обґрунтування. За його словами, з моралі виникає мета, яка має «абсолютну цінність» – особистість кожної окремої людини. Кант підкреслював, що кожна розумна істота «існує як мета сама по собі, а не тільки як засіб», на відміну від предметів, які, хоч і не

залежать від нашої волі, але «мають тільки відносну цінність як засіб», якщо не наділені розумом [20, с.269].

Моральність, моральний закон і борг у Канта протистоять чуттєвій природі людини, його уподобанням та щастю, яке полягає в задоволенні цих уподобань. Кант вважав, що «саме добродійність не з схильності, а з почуття обов'язку і є початком моральної поведінки, і ця цінність є беззаперечно вища». Однак, він також визнавав, що при наявності незадоволених потреб у людини може виникнути спокуса порушити моральний обов'язок, тому робить висновок, що «забезпечити своє щастя – це борг» [20, с.234]. Таке розуміння моральних цінностей, по суті, наближається до утилітаризму, що й дозволило К. Марксу називати Канта «прикрашеним виразником інтересів німецьких бюргерів» [20, с.52]. Це схоже на його характеристику І. Бенґама, якого він назвав «тверезо-педантичним, тужливо-балакучим оракулом вульгарного буржуазного розуму» [29, с.23].

У вітчизняній психології підходи до розуміння цінностей, які багато в чому перегукуються із західною гуманістичною традицією, а іноді навіть її випереджають, розглядаються в контексті вивчення властивостей особистості. Як зазначає Б. Ф. Ломов, незважаючи на різні трактування поняття «особистість», у всіх вітчизняних підходах як основна характеристика виділяється спрямованість. Цей аспект, хоча й розкривається по-різному в роботах С. Л. Рубінштейна, А. Н. Леонтьєва, Б. Г. Ананьєва, Д. Н. Узнадзе, Л. І. Божович та інших класиків вітчизняної психології, виступає як системоутворююча властивість особистості, що визначає її психічний склад. Б. Ф. Ломов визначає спрямованість як «відношення того, що особистість отримує від суспільства (як матеріальні, так і духовні цінності), до того, що вона йому дає, вносячи в його розвиток» [23, с. 37]. Таким чином, у спрямованості відображаються суб'єктивні ціннісні відносини особистості до різних аспектів дійсності. Відзначаючи психологічну природу цінностей як об'єкта спрямованості особистості, В. П. Тугарінов вводить поняття «ціннісні орієнтації», які описує як спрямованість особистості на певні цінності [31].

А. Г. Здравомислов розглядає ціннісні орієнтації як «відносно стійке, вибіркоче ставлення людини до сукупності матеріальних і духовних благ і ідеалів, що вважаються предметами, цілями чи засобами для задоволення потреб життєдіяльності особистості. В ціннісних орієнтаціях акумулюється весь життєвий досвід, накопичений у процесі індивідуального розвитку людини» [32].

Д. І. Фельдштейн визначає ціннісні орієнтації як інтегральну (інформативно-емоційно-вольову) властивість, що відображає готовність особистості свідомо визначити і оцінити своє місце у часі і просторі природного та соціального середовища, а також здатність обирати стиль поведінки і напрямок діяльності, спираючись на особистий досвід і враховуючи постійно змінювані умови ситуації [26].

В. Г. Алексєєв вважає, що ціннісні орієнтації – це відображення в свідомості людини цінностей, які вона визнає стратегічними життєвими цілями і загальними світоглядними орієнтирами [2].

Р. С. Немов трактує ціннісні орієнтації як те, що людина особливо цінує в житті, надаючи цьому особливий, позитивний життєвий сенс [25].

Є. С. Волков визначав ціннісні орієнтації як свідомий регулятор соціальної поведінки особистості, наголошуючи на їх мотиваційній ролі у визначенні вибору діяльності [12].

Згідно з теорією діяльності О.М. Леонтєва, смисложиттєві орієнтації (як цілі) формуються на основі вищих мотивів і, в свою чергу, визначають певний спосіб дій та операцій, спрямованих на досягнення цих цілей [22].

На основі концепції А.М. Леонтєва, В. Ф. Сержантов робить висновок, що кожна цінність має дві основні характеристики: значення і особистісний зміст. Значення цінності визначається сукупністю суспільно значущих властивостей чи функцій предмета або ідеї, які роблять їх цінними в суспільстві. Особистісний зміст цінності визначається індивідом і залежить від його унікального досвіду та поглядів [30].

С. Л. Рубінштейн зазначає, що цінність є значущістю чогось для людини, і лише визнана цінність може виконувати важливу функцію – функцію орієнтира поведінки. Ціннісна орієнтація проявляється у певній спрямованості свідомості та поведінки, що виявляється в суспільно значущих справах і вчинках [28, с.148].

Отже, розвиток ціннісних орієнтацій безпосередньо пов'язаний із розвитком спрямованості особистості. С. Л. Рубінштейн підкреслював, що «у діяльності, спрямованій на задоволення безпосередніх громадських потреб, виступає громадська шкала цінностей. У задоволенні особистих та індивідуальних потреб через суспільно корисну діяльність реалізується ставлення індивіда до суспільства та співвідношення особистісного й суспільно значущого». Далі він зазначав: «Наявність цінностей є вираженням не байдужості людини до світу, а виникає із значущості різних його аспектів для людини, для її життя» [28, с.365].

Особливо важливими духовні цінності є у підлітковому віці, коли індивідуальність лише починає формуватися, і підліток шукає своє місце в соціумі, визначає власні пріоритети, формується його світогляд. Це період, коли настає активне пізнання світу, відбувається рефлексія, людина намагається зрозуміти, що для неї важливо і на основі яких принципів варто будувати своє життя. Від того, які духовні цінності сформуються в цей час, залежить не тільки моральна стабільність особистості в майбутньому, а й її здатність вирішувати життєві проблеми, взаємодіяти з іншими людьми, реагувати на зміни навколишнього світу.

Духовні цінності мають велике значення для розвитку підлітка, оскільки вони допомагають йому зберігати внутрішню гармонію в умовах соціального тиску, розчарувань, складних виборів і випробувань. Вони вказують йому правильний шлях, коли необхідно приймати важливі рішення, і служать захисним механізмом у процесі соціалізації. Цінності можуть бути орієнтирами в будь-якій життєвій ситуації, починаючи від вибору друзів і закінчуючи кар'єрними прагненнями.

У процесі дорослішання підлітки мають можливість ставити під сумнів отримані раніше переконання, переглядати свої погляди, а також взаємодіяти з різними ідеями та культурами. Важливо, щоб вони не тільки були відкритими до нових думок і поглядів, але й мали стабільні внутрішні орієнтири, які допомогли б їм зберігати свою індивідуальність, впевненість у собі та вірність своїм моральним переконанням. Підлітковий вік є часом пошуку власної ідентичності, і саме духовні цінності є тим важливим елементом, який дозволяє пройти цей процес без значних внутрішніх конфліктів [12].

Основні духовні цінності, що визначають наше ставлення до життя, можуть бути різними для кожної людини, але всі вони мають спільну мету — сприяти розвитку гармонійної, морально здорової особистості, здатної жити в суспільстві, взаємодіяти з іншими людьми, вирішувати конфлікти та підтримувати свою внутрішню цілісність. Вони допомагають підліткам не тільки розуміти, що правильно, а що неправильно, але й давати відповіді на складні питання життя, визначати сенс свого існування та шукати гармонію в цьому складному світі.

Загалом, духовні цінності виявляються в тому, як людина ставиться до важливих аспектів життя, як вона відноситься до моральних норм, до соціуму, до природи і до самого себе. Вони формують основу для здорових, етичних і морально відповідальних відносин у суспільстві, дають змогу бути впевненим у своїх вчинках, що в свою чергу забезпечує стабільність внутрішнього світу людини.

Таблиця 1.1

Важливість духовних цінностей на різних етапах розвитку особистості [19]

Етап розвитку особистості	Характеристики духовних цінностей	Їх вплив на розвиток особистості
Дитинство	Формування базових моральних орієнтирів (добро, зло, справедливість).	Початок формування етичних переконань, розвиток емоційного інтелекту.
Підлітковий вік	Шукаються власні орієнтири, перевірка значення релігійних, культурних, соціальних цінностей.	Пошук самоідентифікації, розвиток незалежності, орієнтація на власні переконання.

Молодість	Закріплення життєвих орієнтирів, більша стабільність в етичних і моральних переконаннях.	Зростання особистої відповідальності, підготовка до самостійного життя.
Зрілість	Духовні цінності стають основою життєвої мудрості, взаємодії в суспільстві.	Визначення життєвих пріоритетів, пошук внутрішньої гармонії і стабільності.
Старість	Оцінка пройденого шляху, переосмислення життєвих цінностей.	Пошук душевного спокою, передача життєвого досвіду наступним поколінням.

Підлітковий вік є періодом, коли відбувається інтенсивний розвиток особистості, а також переосмислення духовних і моральних орієнтирів. Це важливий етап у житті кожної людини, адже саме в цей час підлітки починають шукати своє місце в суспільстві, визначати власну ідентичність та світогляд, що включає як духовні, так і моральні цінності. Це період, коли змінюються внутрішні орієнтири, а також значною мірою відбувається вибір життєвих принципів, які сформується на все подальше життя. Підлітки зазвичай перебувають в пошуку відповідей на складні питання, що стосуються сенсу життя, моральних орієнтирів, стосунків з іншими людьми і місця в суспільстві.

Психологічно підлітковий вік характеризується низкою особливостей, які безпосередньо впливають на зміну духовних орієнтирів. В першу чергу це активний процес формування самосвідомості. Підлітки починають ставити під сумнів все, що було їм нав'язано раніше, особливо в питаннях моралі і духовних переконань. Вони шукають відповіді на питання про власне «я» та своє місце в світі, прагнуть зрозуміти, які цінності для них справді важливі, а які вони готові відкинути. Цей процес супроводжується критичним ставленням до батьківських переконань, релігійних традицій або культурних норм, що могли формуватися в сім'ї чи громаді. Часто це призводить до внутрішніх конфліктів, оскільки підлітки намагаються знайти свій шлях, інколи відкидаючи все, що було раніше [26].

Соціальні фактори відіграють не менш важливу роль у розвитку духовних орієнтирів підлітків. Підлітки знаходяться під великим впливом своїх ровесників, їх соціальних груп і різноманітних медіа-ресурсів. Відносини з однолітками стають важливим джерелом моральних орієнтирів і оцінок, а також

можуть мати значний вплив на вибір підлітками певних життєвих цінностей. Бажання бути частиною групи може спонукати до прийняття чи відмови від певних поглядів, що допомагає формувати їх духовні орієнтири. Водночас, зміна соціальних груп чи вплив нових ідей може призводити до перегляду власних поглядів і відмови від колишніх переконань. Більш того, на зміну духовних орієнтирів підлітків впливають культурні та релігійні тренди, медіа, інтернет-культура, що в умовах глобалізації та швидких змін може сприяти формуванню абсолютно нових поглядів на мораль і духовність [33].

Особливістю підліткового віку є також те, що саме в цей період відбувається експериментування з різними життєвими ролями і орієнтирами. Підлітки можуть пробувати різні варіанти соціальних і духовних моделей поведінки, щоб знайти ту, яка найбільше відповідає їхнім уявленням про себе та навколишній світ. Вони можуть захоплюватися різними філософіями, релігійними напрямками, ідеологіями або мистецькими течіями, намагаючись знайти найбільш близьку для себе точку опори. Пошук цих духовних орієнтирів часто супроводжується певною нестабільністю у моральних переконаннях: те, що ще вчора здавалося підліткові істинним і важливим, сьогодні може виявитися непридатним і навіть неправильним [40].

Важливу роль у формуванні духовних цінностей підлітків відіграє те, як вони переживають соціальні та психологічні кризи цього періоду. Часто підлітки намагаються знайти відповіді на питання про сенс життя через перегляд своїх переконань і звичних моделей поведінки. Це може проявлятися в зміні ставлення до релігії, моральних норм, а також у новому сприйнятті навколишнього світу. Цей процес дуже індивідуальний і може бути насичений боротьбою між впливом батьків, школи, однолітків і внутрішніми переживаннями. Змінюються навіть такі основоположні концепти, як дружба, любов, справедливість, чесність, що було зрозуміло і очевидно в дитинстві, але в підлітковому віці набуває нових сенсів.

На духовні орієнтири підлітків також значно впливає їхня емоційна нестабільність. Підлітки схильні до сильних емоційних реакцій, що можуть

впливати на їхнє сприйняття моральних норм і цінностей. Зокрема, вони можуть відчувати бунт проти авторитетів, що супроводжується спробами переосмислення і навіть протесту проти традиційних духовних орієнтирів. Водночас, такі емоційні переживання часто супроводжуються пошуками нових джерел сили та натхнення. Підлітки можуть звертатися до філософії, релігії чи навіть до певних світоглядних практик, які дають їм відчуття впевненості в майбутньому [1].

Незважаючи на те, що в підлітковому віці часто відбувається зміна духовних орієнтирів і перегляд старих цінностей, це не означає, що духовність і мораль втрачають свою важливість. Швидше, це виявляється у більш глибокому та осмисленому підході до цих питань. Підлітки вчаться брати відповідальність за свої переконання, здійснювати вибір на основі власних уявлень про добро та зло, справедливість і правду. Вони часто шукають духовне самовираження в тих формах, які найкраще відповідають їхнім переконанням і відчуттям. Тому саме в цей період, коли індивідуальність активно формується, підлітки можуть відчувати особливу потребу в духовному зростанні, оскільки це є важливою складовою їхнього шляху до становлення зрілою особистістю [8].

Підсумовуючи, можна сказати, що духовний розвиток підлітків є важливим і складним процесом, який включає в себе переосмислення раніше засвоєних цінностей, пошук нових орієнтирів і критичне ставлення до соціальних норм. Це період внутрішньої боротьби між традиційними принципами та новими ідеями, між впливом дорослих і прагненням до незалежності. Важливою умовою цього процесу є підтримка і розуміння з боку батьків і наставників, які можуть допомогти підліткам знайти свою духовну основу, що стане основою для майбутнього самовираження та стабільності.

Підлітковий вік є періодом важливих змін і внутрішніх пошуків. Це етап, коли особистість формується, зокрема через переосмислення духовних та моральних цінностей. Підлітки шукають відповіді на важливі питання, що стосуються сенсу життя, моральних орієнтирів, а також свого місця в соціумі. Відзначаючи психологічні зміни, вони починають ставити під сумнів і

адаптувати до себе цінності, які їм були передані в дитинстві. Цей процес впливу оточення на розвиток духовних цінностей є надзвичайно важливим, адже він відбувається через взаємодію з родиною, школою, друзями, культурним середовищем, а також через медіа [15].

Роль оточення у формуванні духовних цінностей підлітків полягає в тому, що через взаємодію з різними соціальними інститутами вони адаптують свої переконання та відносини до світу. Кожен із цих факторів має значний вплив на їхні погляди, переживання та стосунки з іншими людьми, що, в свою чергу, формує їх духовну свідомість і моральні орієнтири.

Таблиця 1.2

Вплив соціальних інститутів на формування духовних цінностей у підлітків [22]

Соціальний інститут	Вплив на духовні цінності підлітків
Сім'я	Формує основи духовних переконань, моральних принципів, перші уявлення про добро і зло, любов, співчуття. Батьки виступають першими моральними авторитетами, але з часом підлітки можуть переосмислювати їхні настанови.
Школа	Педагоги допомагають розвивати критичне мислення, знайомлять з різними світоглядними концепціями, етичними нормами. Школа дає можливість для самовираження і формування ідеалів через навчальний процес та взаємодію з однолітками.
Друзі та соціальні кола	Однолітки є важливим джерелом підтримки та орієнтирів. Спільні інтереси та погляди на життя можуть сильно впливати на зміну або підтвердження ціннісних орієнтацій.
Медіа та культура	Медіа мають великий вплив на формування цінностей через пропаганду певних образів життя, популярних ідеологій, стилів поведінки. Інформація, що надходить через ЗМІ та соціальні мережі, часто змінює ставлення підлітків до традиційних моральних принципів.

Сім'я є першим і найважливішим інститутом, через який підлітки засвоюють основи духовності та моралі. Перші духовні переконання і моральні принципи людина отримує в родинному колі. Виховання в сім'ї визначає основні настанови в житті підлітка, такі як розуміння добра і зла, любові, співчуття та справедливості. Батьки є першими моральними авторитетами, і в їхній поведінці підлітки часто шукають модель для своїх майбутніх стосунків. Однак з віком, коли починається стадія пошуку самостійності, підлітки можуть ставити під

сумнів батьківські переконання, особливо коли вони не співпадають із сучасними тенденціями або їхнім особистим досвідом. Це може призвести до конфліктів у сім'ї, але також є важливим етапом у формуванні незалежної системи цінностей підлітка [29].

Школа виступає ще одним потужним фактором формування духовних цінностей підлітків. Педагоги, як наставники, мають великий вплив на розвиток моральних орієнтирів молоді. Через навчання, бесіди, обговорення тем, що стосуються етики, прав людини, соціальних відносин, підлітки отримують нові погляди на різні життєві аспекти. Школа часто є місцем, де підлітки зустрічають різні культурні та соціальні моделі поведінки, що стимулює їх до порівняння і переосмислення своїх поглядів. Вчителі можуть відігравати роль посередників, які допомагають молоді критично ставитись до суспільних норм і створюють умови для розвитку самосвідомості учнів.

Для підлітків надзвичайно важливу роль у формуванні ціннісних орієнтацій відіграють їхні друзі та соціальні кола. Однолітки мають величезний вплив на підлітка, оскільки він починає вважати їх своїми рівними, довіряти їм і з ними розділяти свої переживання. Через спільні інтереси, обговорення ідеалів і цінностей з друзями, підліток може прийняти або відкинути певні духовні орієнтири, що формуються в сім'ї чи школі. Друзів важко замінити у цьому віці, адже вони є важливими партнерами у пошуку ідентичності та внутрішнього балансу [36].

Медіа і культурне середовище також мають значний вплив на духовний розвиток підлітків. Сучасні технології, соціальні мережі, телевізійні програми, фільми, музика формують у підлітків уявлення про те, що є важливим і модним, а що застарілим або неприйнятним. Підлітки часто отримують доступ до великої кількості інформації, яка може змінювати їхні переконання, моральні орієнтири та ставлення до світу. Медіа можуть пропонувати різноманітні ідеології, стиль життя і моральні норми, що підлітки схильні адаптувати до своїх умов життя [43].

Моральні цінності в підлітковому віці є основою для формування етичного світогляду, який буде супроводжувати людину протягом усього життя. Підлітковий вік – це період активного розвитку, коли молодь починає критично ставитись до вже знайомих принципів моралі і робить спроби сформуванню власне розуміння добра і зла, правильного і неправильного. Цей процес є надзвичайно важливим для становлення особистості, оскільки саме в цей час підлітки шукають відповіді на складні питання щодо своїх моральних переконань і принципів поведінки в суспільстві. Чесність, справедливість, співчуття, повага до інших – ці моральні цінності займають центральне місце в розвитку моральної свідомості підлітків, адже вони безпосередньо впливають на їхнє ставлення до оточуючого світу, до себе та до взаємодії з іншими людьми.

Чесність є однією з найважливіших моральних цінностей, яку підлітки починають оцінювати з особливою гостротою в цьому віці. Вони починають усвідомлювати, що чесність не лише означає говорити правду, але й бути відвертим і відкритим у своїх вчинках, не приховувати свої справжні мотиви. На цьому етапі розвитку особистості підлітки часто перебувають на стадії експериментування, тому іноді можуть стикатися з ситуаціями, коли вибір між правдою і брехнею стає дуже важким. У цей період важливо, щоб підлітки мали можливість аналізувати наслідки своїх вчинків і зрозуміли важливість чесності не тільки перед іншими, але й перед самими собою. Чесність стає важливою складовою формування внутрішньої самосвідомості, оскільки вона допомагає підліткам визначити власні принципи і твердо стояти на них, навіть коли це важко [2].

Справедливість, як моральна цінність, також займає важливе місце в підлітковому віці. В цей період молодь починає глибше розуміти, що справедливість – це не лише рівність прав, але й усвідомлення того, як її застосовувати в реальному житті. Підлітки часто починають критично ставитись до соціальних і несправедливих ситуацій, таких як булінг, дискримінація або нерівність. Вони хочуть бачити справедливість у відносинах між людьми, не терплять несправедливих вчинків і намагаються активно втручатися в ситуації,

які, на їхню думку, суперечать моральним принципам. Однак на цьому етапі розвитку справедливість може бути сприйнята через призму особистого досвіду та емоцій, тому в деяких випадках підлітки можуть бути занадто емоційними або радикальними у своєму сприйнятті справедливості. Важливо, щоб у цей період вони вчилися не лише боротися за справедливість, але й знаходити баланс між справедливістю і співчуттям, між правом і відповідальністю.

Співчуття – це ще одна важлива моральна цінність, яка активно розвивається в підлітковому віці. Підлітки починають усвідомлювати не лише власні емоції, але й емоції інших людей, що дозволяє їм бути більш чутливими до чужих страждань. Співчуття стає важливим елементом їхнього морального розвитку, оскільки воно допомагає підліткам формувати емпатію та розуміння до інших людей, їхніх переживань і проблем. У цей час підлітки можуть активно допомагати друзям і навіть чужим людям у важких ситуаціях, намагаючись висловити підтримку та турботу. Водночас співчуття не завжди поєднується з розумінням кордонів власної відповідальності, тому іноді підлітки можуть надмірно співчувати і занурюватися в чужі проблеми, що може призвести до емоційного виснаження або маніпуляцій з боку інших людей. Важливим аспектом розвитку співчуття є навчання підлітків, як зберігати баланс між турботою про інших і самоповагою [9].

Повага до інших – одна з основоположних моральних цінностей, яку підлітки починають по-новому розуміти в цей період. Це не лише про ввічливість і визнання права інших людей на власну думку, але й про глибоке усвідомлення цінності кожної особистості, незалежно від її віку, статі, соціального статусу чи культури. Повага в підлітковому віці часто взаємодіє з іншими цінностями, такими як чесність і справедливість, створюючи у підлітків бажання вести рівноправні і відкриті стосунки з оточуючими. У цей час підлітки можуть ставити під сумнів авторитети, зокрема батьків або педагогів, але це часто є необхідним етапом для розвитку власних переконань. Повага до інших також включає в себе усвідомлення різноманітності людських поглядів і визнання права кожної людини на свою точку зору.

Ці моральні цінності змінюються та взаємодіють у підлітковому віці, створюючи основу для подальшого розвитку моральної зрілості. У цей час підлітки можуть одночасно переживати внутрішні конфлікти, пов'язані з вибором між тими цінностями, які були закладені в їхній родині чи суспільстві, і тими, що виникають в результаті взаємодії з однолітками чи через особистий досвід. Цей процес може бути емоційно напруженим, оскільки підлітки часто шукають свою ідентичність, намагаючись зрозуміти, які моральні орієнтири для них є найбільш прийнятними та важливими. Водночас цей процес є важливим для їхнього морального становлення, оскільки він дозволяє сформулювати чіткіші життєві принципи, які визначатимуть їхню поведінку в майбутньому. Важливою складовою є також розвиток здатності до рефлексії, коли підлітки починають оцінювати не лише свої вчинки, а й їхні наслідки для інших людей, що допомагає їм досягти більш глибокого розуміння моральних цінностей [16].

Духовні цінності в підлітковому віці відіграють ключову роль у процесі прийняття рішень і визначенні поведінки молодої особистості. У цей період життя підлітки активно шукають своє місце в світі, і тому питання моральних орієнтирів, етики, а також розуміння власних переконань стають основними аспектами їхнього розвитку. Духовні цінності формують основи для прийняття рішень в різних життєвих ситуаціях, від того, як підлітки взаємодіють з іншими людьми, до того, якими є їхні вчинки в складних ситуаціях, таких як конфлікти з однолітками або складні моральні вибори.

Коли підлітки стикаються з ситуаціями, що вимагають вибору, їхні духовні цінності впливають на те, як вони сприймають можливі варіанти і які рішення вони приймають. Наприклад, підлітки, які розвивають в собі такі цінності, як чесність і справедливість, будуть схильні обирати рішення, що базуються на цих принципах, навіть коли це вимагає від них певних жертв або складних емоційних рішень. Водночас для тих, хто вважає за важливе співчуття і турботу про інших, їхні рішення можуть більше орієнтуватися на потреби оточуючих людей, на їхні почуття та переживання, навіть якщо це суперечить їхнім особистим інтересам [23].

Одним з прикладів того, як духовні цінності можуть впливати на прийняття рішень у підлітковому віці, є ситуація, коли підліток стикається з проблемою, пов'язаною з друзями чи однокласниками. Якщо підліток сприймає важливість чесності та відданості в стосунках з іншими людьми, він може відмовитись від неправомірних дій, навіть якщо це ставить його в складне становище. Наприклад, він може вирішити не брати участь у кампанії цькування однокласника, незважаючи на те, що це може викликати осуд з боку його друзів. Таким чином, підлітки можуть керуватися духовними цінностями у своїх вчинках, роблячи вибір на користь моральних і етичних принципів.

З іншого боку, підлітки, чийі духовні цінності орієнтовані на індивідуалізм або прагнення до популярності, можуть приймати рішення, що ґрунтуються на особистій вигоді або бажанні бути прийнятим у певному колективі, навіть якщо це суперечить справедливості або чесності. Такі ситуації можуть включати нечесні вчинки в навчанні, крадіжки або навіть брехню, щоб уникнути покарання чи підтримати свій імідж серед однолітків. Важливо, щоб підлітки мали можливість осмислити свої вибори, зрозуміти, чому вони прийняли те чи інше рішення, і в результаті виробити більш збалансоване ставлення до різних життєвих ситуацій [30].

Зв'язок між духовними цінностями і прийняттям рішень підлітками є безпосереднім і взаємопов'язаним. Зміна або розвиток духовних переконань може значно впливати на поведінку підлітка в різних ситуаціях. Якщо підліток розвиває духовну свідомість, це допомагає йому приймати обґрунтовані рішення, враховуючи не лише власні інтереси, але й інтереси інших людей. Наприклад, у складних ситуаціях, де є можливість вибору між двома варіантами – особистою вигодою або благом інших, – підліток, орієнтуючись на духовні цінності, може вибрати шлях, що приносить користь не тільки йому, але й оточуючим.

Таблиця 1.3

Вплив духовних цінностей на прийняття рішень підлітками в різних ситуаціях [37]

Духовні цінності	Вплив на прийняття рішень	Приклад ситуації
Чесність	Підліток обирає правду навіть у складних ситуаціях, не прагнучи приховати свої помилки або вчинки.	Підліток каже правду в ситуації, коли його запитують про те, чому він запізнився на урок, навіть якщо це може привести до покарання.
Справедливість	Підліток намагається приймати рішення, які є рівними для всіх, намагаючись уникнути упередженості або дисбалансу в своїх вчинках.	Підліток захищає друга, коли той зазнає несправедливого ставлення з боку інших, навіть якщо це може викликати осуд серед групи.
Співчуття	Підліток намагається допомогти іншим, навіть якщо це вимагає певних жертв або змін у власних планах.	Підліток намагається допомогти другові, який переживає складний період, навіть якщо це відволікає його від власних занять.
Повага до інших	Підліток орієнтується на взаємоповагу в стосунках, не порушує кордони інших і намагається враховувати почуття оточуючих.	Підліток відмовляється приєднатися до жартів, які можуть образити іншого, навіть якщо це популярно в групі.

Таким чином, духовні цінності є фундаментальними для процесу прийняття рішень підлітками, оскільки вони допомагають сформувати внутрішній моральний компас, який направляє їх у складних життєвих ситуаціях. Ці цінності визначають не лише їх поведінку, а й ставлення до себе та інших, що є основою для розвитку зрілої особистості. Взаємодія цих цінностей з іншими аспектами особистості підлітка допомагає йому стати більш свідомим і відповідальним у своїх вчинках, забезпечуючи гармонійне існування в соціумі.

Вплив соціокультурних змін на духовні цінності підлітків є надзвичайно важливим аспектом розвитку сучасної молоді. Суспільство постійно змінюється під впливом глобалізації, культурних трансформацій, технологічних досягнень і релігійних змін. Ці зміни формують нові умови, в яких підлітки повинні будувати свою систему духовних цінностей. Враховуючи ці фактори, духовні орієнтації молоді змінюються, і це впливає на їхні переконання, моральні принципи та вибір у різних життєвих ситуаціях [44].

Одним із головних аспектів сучасного впливу на духовні цінності підлітків є глобалізація, яка стирає культурні бар'єри, сприяє більшій взаємодії між різними народами і культурами. Підлітки, які виховуються в умовах такої відкритості, часто мають доступ до різних культурних, релігійних і

філософських поглядів, що дозволяє їм розвивати більш широкий і різноманітний світогляд. Це може допомогти їм формувати гнучку систему духовних цінностей, яка враховує багатство різних культур і традицій. Однак, з іншого боку, цей процес може викликати внутрішні конфлікти, оскільки підлітки стикаються з множинними, іноді суперечливими системами цінностей і не завжди здатні визначити, яка з них є найбільш важливою для їхнього особистого розвитку.

Соціокультурні зміни, пов'язані з розвитком цифрових технологій, мають значний вплив на духовні цінності підлітків. Інтернет, соціальні мережі та інші технології дали можливість молоді отримувати доступ до інформації в будь-який час і з будь-якого куточка світу. Проте, це також призвело до того, що підлітки стають все більше схильними до впливу медіа та цифрових платформ, що часто нав'язують їм спрощені або спотворені ідеали. Наприклад, культ зовнішньої краси, матеріального успіху чи популярності в Інтернеті може змусити підлітків відмовлятися від більш глибоких духовних цінностей, таких як внутрішня гармонія, милосердя або співчуття до інших. Культурні та соціальні тренди, що поширюються через медіа, можуть змінити підходи до важливих тем, таких як взаємодія в суспільстві, цінність особистих стосунків або роль духовності в повсякденному житті [3].

Релігійні зміни також мають значний вплив на духовні цінності підлітків. У сучасному суспільстві все більше підлітків можуть відчувати віддалення від традиційних релігійних практик і навіть відмову від релігії як такої. Однак, цей процес не означає повну втрату духовних орієнтацій. Замість організованої релігійної практики багато підлітків шукають власні шляхи до духовності, орієнтуючись на внутрішні переживання або альтернативні форми релігійної або філософської діяльності, такі як медитація, йога або самопізнання через літературу і мистецтво. Це може привести до більш індивідуалізованого, але інколи менш структурованого підходу до духовності. Проте, відсутність чітких релігійних орієнтирів може створювати труднощі в питанні визначення моралі,

що іноді призводить до нерозуміння того, які цінності є насправді важливими в суспільстві [10].

Також важливо зазначити, що сучасні підлітки стикаються з численними викликами в процесі формування своїх духовних цінностей в умовах глобалізації та цифрових змін. На їхні переконання та поведінку значною мірою впливають тенденції, які поширюються через медіа та популярні культурні явища. Вони постійно отримують інформацію про різні способи життя, ідеали успіху та щастя, які можуть бути досить відмінними від традиційних або релігійних переконань їхніх родин чи громад. Це призводить до того, що підлітки можуть бути схильні до розчарувань, сумнівів у своїх моральних виборах і навіть до внутрішнього конфлікту через суперечливі ідеали.

Таблиця 1.4

Вплив духовних цінностей на прийняття рішень підлітками в різних ситуаціях [17]

Соціокультурні зміни	Вплив на духовні цінності підлітків	Можливі наслідки
Глобалізація	Підлітки отримують доступ до різноманітних культур, релігій та філософій, що дозволяє формувати більш широкий світогляд.	Виникнення внутрішніх конфліктів через суперечливі системи цінностей. Пошук балансу між глобальними тенденціями та місцевими традиціями.
Розвиток цифрових технологій	Інтернет та соціальні мережі впливають на формування цінностей, популяризуючи певні ідеали, зокрема матеріальний успіх, зовнішню красу і популярність.	Зміна пріоритетів від духовних цінностей до матеріальних і зовнішніх показників. Залежність від цифрових ідеалів і втрату глибших моральних орієнтирів.
Релігійні зміни	Відмова від традиційних релігійних практик і пошук альтернативних форм духовності.	Індиферентність до традиційних релігійних переконань. Формування індивідуальних шляхів до духовності, що може призвести до відсутності чіткої моральної орієнтації.
Соціальні тренди	Медіа і культура популяризують нові форми взаємодії та способи життя, які можуть змінити моральні орієнтири.	Втрата чіткої моральної орієнтації через культивування спрощених ідеалів, таких як матеріальний успіх або зовнішні стандарти краси.

Зміни в суспільстві, культурі, релігії і технологіях безсумнівно впливають на духовні цінності підлітків, часто створюючи нові виклики для їхнього морального і духовного розвитку. У умовах глобалізації та цифрових змін важливо допомогти підліткам усвідомлювати значення традиційних цінностей, зберігаючи при цьому відкритість до нових ідей і культурних впливів. Розвиток здорового критичного мислення, підтримка духовної самостійності та емпатії є важливими інструментами для успішного формування духовних цінностей в умовах сучасного світу.

Отже, духовні цінності стають особливо важливими у підлітковому віці, оскільки вони формують моральні орієнтири та впливають на соціальні взаємодії молоді. Ці цінності допомагають підліткам знаходити своє місце в соціумі та зрозуміти своє існування.

1.2. Акцентуації характеру як індивідуально-психологічні особливості підлітків

Акцентуації характеру є індивідуально-психологічними особливостями, які виражаються в надмірному прояві певних рис особистості. Вони можуть бути настільки яскравими, що виглядають як виражені характеристики особистості, проте в межах норми не викликають серйозних порушень у соціальній адаптації чи поведінці людини. Акцентуація характеру – це специфічний варіант розвитку особистості, коли певні риси стають домінуючими і більше вираженими, ніж у більшості людей. Вони можуть проявлятися у поведінці, сприйнятті ситуацій або міжособистісних відносинах, але не перевищують межі нормального функціонування особистості [24].

Наприклад, людина, яка має виражену тривожність, може бути схильною до переживань і побоювань навіть у звичайних ситуаціях. Однак, це не є патологією, якщо ці переживання не призводять до серйозних порушень у повсякденному житті, і людина здатна пристосовуватися до зовнішніх умов.

Така особистість може мати складності в певних ситуаціях, але загалом зберігає адекватний рівень функціонування в соціумі.

Акцентуації характеру відрізняються від патологічних проявів тим, що не призводять до стійких порушень функціонування особистості. У патологічних випадках (наприклад, психопатіях чи психозах) певні риси особистості виражені настільки сильно, що це призводить до серйозних порушень у соціальних взаємодіях, професійній діяльності або особистому житті. На відміну від акцентуацій, патологічні прояви зазвичай вимагають медичного втручання і корекції.

Акцентуації характеру є частими в психологічних дослідженнях, оскільки вони дозволяють краще зрозуміти індивідуальні особливості людей і сприяють розвитку психотерапевтичних і корекційних методик. Вивчення акцентуацій характеру стало важливим етапом у психіатрії та психології, особливо в роботі з підлітками і дорослими, які переживають стрес або психологічні труднощі. Першим, хто детально описав концепцію акцентуацій, був німецький психолог Карл Леонгард. Він запропонував класифікацію акцентуацій характеру, в якій визначав основні типи акцентованих рис особистості, такі як тривожність, депресивність, інтроверсія, екстраверсія та інші [31].

Ще однією важливою постаттю в дослідженні акцентуацій характеру є радянський психолог і психіатр Александр Вольфович. Він також вивчав акцентуації та їхні зв'язки з розвитком особистості і соціальною адаптацією. Він пропонував концепцію "гнучких" і "жорстких" акцентуацій, вказуючи, що деякі акцентуації можуть бути корисними в певних ситуаціях, а інші – становити перешкоди для нормального функціонування.

Дослідження акцентуацій характеру має велике значення для практичної психології та психотерапії, оскільки знання про те, як акцентовані риси особистості можуть впливати на поведінку, допомагає спеціалістам ефективніше працювати з людьми, враховуючи їхні індивідуальні особливості і потреби в корекції. Акцентуації можуть бути як позитивними, так і негативними в

контексті соціальної взаємодії, тому важливо правильно розуміти та враховувати їх при здійсненні психологічної підтримки або корекції.

Таблиця 1.5

Типи акцентуацій характеру та їхні основні риси [38]

Тип акцентуації	Опис типових рис	Дослідники, які вивчали
Тривожний тип	Легко переживає, схильний до страхів і сумнівів. Часто проявляється невпевненістю в собі.	Карл Леонгард, Александр Вольфович
Екстравертований тип	Орієнтований на зовнішній світ, товариський, активний, але може бути надмірно імпульсивним.	Карл Леонгард
Інтровертований тип	Схильний до самоаналізу, замкнутий, часто уникає соціальних контактів.	Карл Леонгард
Підвищено активний тип	Постійно шукає нові переживання і враження, схильний до ризику.	Карл Леонгард
Депресивний тип	Часто переживає негативні емоції, схильний до суму і песимізму.	Александр Вольфович

Загалом, вивчення акцентуацій характеру є важливим аспектом психології, оскільки дозволяє зрозуміти, як індивідуальні риси особистості можуть впливати на поведінку та соціальну адаптацію людини, а також допомагає коригувати ці риси за допомогою психологічних методик.

Особливості акцентуацій характеру у підлітковому віці є важливим аспектом розвитку особистості, оскільки підлітковий період є критичним етапом у формуванні якості характеру, психологічних рис і загального світогляду. У цей період підлітки переживають значні зміни, як фізіологічні, так і психологічні, що визначає особливості їх поведінки, ставлення до себе, до навколишнього світу та до інших людей. Саме на цьому етапі можуть виникати різні акцентуації характеру, що пов'язані із віковими змінами, інтенсивним розвитком емоційної сфери, суперечливими прагненнями і підвищеною чутливістю до соціального впливу та зовнішніх оцінок [45].

Однією з основних причин, чому підлітки схильні до формування акцентуацій характеру, є емоційні та когнітивні зміни, що відбуваються в цей період. У підлітковому віці посилюється розвиток емоційної сфери, що може призвести до надмірних проявів певних рис характеру. Підлітки часто

переживають сильні емоційні коливання, пов'язані з перехідними змінами у фізичному і психічному стані, що може спричиняти акцентуації, як-от підвищену тривожність, імпульсивність або агресивність [4].

Також важливо зазначити, що підлітки в цей період переживають суперечливі прагнення та намагаються знайти своє місце в соціумі. Ці суперечливі прагнення (наприклад, бажання бути незалежним, одночасно потребуючи підтримки і схвалення з боку дорослих чи однолітків) можуть призвести до прояву акцентуацій, таких як інтровертованість чи екстравертованість, в залежності від того, як підліток намагається врівноважити свої внутрішні бажання та зовнішні вимоги. У деяких випадках підліток може стати більш замкнутим і самоізолюваним, а в інших – шукати визнання у зовнішньому світі і намагатися стати лідером у своїй групі.

Підвищена чутливість до соціального впливу та зовнішніх оцінок також відіграє важливу роль у формуванні акцентуацій у підлітків. У цей період молоді люди особливо гостро сприймають відгуки оточуючих, зокрема однолітків і дорослих. Бажання бути прийнятим у колективі, прагнення до соціального визнання можуть спричинити розвиток рис характеру, таких як високий рівень тривожності, підвищена чутливість до критики або навпаки — впертість і агресивність, якщо підліток відчуває невизнання або незадоволення своїм становищем.

Підлітковий вік є критичним для розвитку характеру, оскільки в цей час формуються основні установки особистості, зокрема моральні та соціальні переконання. Саме в цей період можуть проявлятися певні акцентуації, які в подальшому можуть або залишитися як частина особистості, або ж розвиватися в інші форми поведінки залежно від того, чи буде підліток мати підтримку та розуміння від оточуючих.

Таблиця 1.6

Типи акцентуацій характеру у підлітковому віці та фактори їх розвитку [11]

Тип акцентуації	Опис рис, характерних для підлітків	Фактори розвитку
Тривожність	Підвищена схильність до переживань, страхів, сумнівів.	Емоційні коливання, потреба в стабільності.
Імпульсивність	Недостатня здатність контролювати свої емоції та вчинки, часто діють без роздумів.	Пошук самовираження, бажання бути визнаним.
Екстравертованість	Прагнення до активного соціального життя, потреба в увазі з боку інших.	Підвищена чутливість до соціальних норм.
Інтровертованість	Схильність до замкненості, самоаналізу, уникання великих компаній.	Соціальна ізоляція, бажання уникнути критики.
Агресивність	Схильність до конфліктів, високий рівень реактивності на подразники.	Суперечливі прагнення, пошук особистої ідентичності.

У підлітковому віці акцентуації характеру можуть мати двоякий вплив: з одного боку, вони допомагають підліткові визначити свою особисту ідентичність, а з іншого – створюють певні труднощі в адаптації до суспільства. Важливо, щоб підлітки отримували підтримку від батьків, педагогів та інших дорослих, що допоможе їм краще впоратися з цими змінами і мінімізувати негативні наслідки. Акцентуації можуть бути стабільними рисами особистості, якщо їх правильно спрямовувати та коригувати через виховання, самопізнання та соціальну підтримку.

Акцентуації характеру в підлітковому віці мають суттєвий вплив на соціальну поведінку, оскільки саме в цей період відбувається активне формування особистості, а підлітки переживають численні зміни в емоційному, когнітивному та соціальному розвитку. Ці особливості проявляються у взаємодії з однолітками, батьками, педагогами та іншими людьми, що створює певні виклики в соціальній адаптації та інтеграції. Акцентуації можуть як допомагати, так і створювати проблеми у формуванні соціальних відносин, а також впливати на поведінкові реакції підлітка в різних ситуаціях [18].

Одним із найбільш очевидних проявів акцентуацій у соціальних взаємодіях є їх вплив на комунікацію та відносини з однолітками. Наприклад, підліток з вираженою схильністю до інтроверсії може уникати активної участі в групових заходах, переживати дискомфорт у великих компаніях, що може призводити до соціальної ізоляції. Це може мати серйозні наслідки для розвитку

соціальних навичок та побудови дружніх стосунків, оскільки підліток може відчувати труднощі у встановленні контакту з іншими людьми. Водночас, підліток з підвищеною екстравертованістю може активно шукати увагу однолітків, часто прагнучи домінувати в соціальних групах, що іноді призводить до конфліктів або надмірної залежності від зовнішнього схвалення [25].

Акцентуації характеру також впливають на взаємодію з батьками, особливо у підлітковому віці, коли відбувається посилена потреба в незалежності та прагнення до самостійності. Підліток з акцентуацією, що проявляється у підвищеній імпульсивності або агресивності, може бути схильним до конфліктів з батьками через недовіру чи неприязнь до авторитетів, а також через несхвалення певних батьківських вимог. Відсутність адекватної реакції з боку батьків, зокрема недостатня підтримка або надмірне контролювання, може ще більше загострювати ситуацію і призводити до емоційних криз. У свою чергу, підлітки з акцентуацією на тривожності або низькій самооцінці можуть надмірно залежати від думки батьків, переживати стрес через невдоволення з їхнього боку або занадто сильно реагувати на батьківські зауваження.

З педагогами ситуація може бути не менш складною, оскільки акцентуації характеру здатні істотно впливати на навчальну діяльність і здатність підлітка адаптуватися до вимог шкільної програми. Підлітки з підвищеною імпульсивністю можуть мати труднощі в організації власного часу, управлінні емоціями під час навчання, що може призвести до погіршення успішності та відносин з учителями. Вони можуть не звертати уваги на деталі, імпульсивно реагувати на зауваження чи пропозиції, що веде до непорозумінь. Натомість підлітки з депресивною або інтровертною акцентуацією можуть втрачати інтерес до навчання через знижену мотивацію або відчуття невідповідності своїм здібностям, що також негативно позначається на їхній навчальній діяльності та взаємодії з педагогами [32].

Акцентуації можуть також проявлятися в емоційних конфліктах, що є характерною рисою підліткового віку. Підлітки, які мають акцентуації, пов'язані

з високим рівнем агресії чи імпульсивності, можуть часто вступати в конфлікти з однолітками або дорослими через непередбачувану поведінку або недостатню здатність контролювати свої емоції. У таких випадках їхні реакції можуть бути надмірними або неправильно інтерпретованими оточуючими, що створює ще більші труднощі в адаптації в соціумі. Іноді підлітки з акцентуацією на депресивних рисах можуть уникати соціальних ситуацій, переживаючи соціальну тривожність і страхи, що також призводить до внутрішніх конфліктів і складнощів у взаємодії з іншими людьми.

Окрім того, акцентуації можуть бути причиною труднощів у навчанні, оскільки вони можуть викликати не тільки емоційні, а й когнітивні проблеми. Підлітки, що мають яскраво виражену тривожність або депресивні риси, можуть мати труднощі з концентрацією уваги, зниженням мотивації або негативними емоціями, що заважають зосередитися на навчальному процесі. Вони можуть переживати стрес у зв'язку з навчанням або з поганими оцінками, що ще більше погіршує їхні емоційні стани і знижує здатність ефективно взаємодіяти з педагогами [39].

У загальному контексті, акцентуації характеру мають значний вплив на соціальну поведінку підлітків. Вони можуть як допомагати підліткови адаптуватися до соціальних умов і взаємодіяти з оточенням, так і створювати численні проблеми в комунікації, навчанні та адаптації. Розуміння впливу акцентуацій на поведінку підлітків дозволяє не лише краще розуміти їхні емоційні та соціальні труднощі, але й допомагає розробити стратегії для підтримки і корекції цих особливостей через роботу з психологами, педагогами та батьками.

Акцентуації характеру у підлітковому віці, хоча й є варіантами нормального розвитку, можуть спричинити серйозні проблеми в соціальному, емоційному та міжособистісному розвитку молодої людини. Виражені акцентуації можуть значно ускладнити адаптацію підлітка в соціумі, спричинити труднощі в становленні його самовизначення та впливати на взаємини з оточуючими, зокрема з батьками, педагогами та однолітками. У цьому контексті

важливо враховувати, як акцентуації проявляються в поведінці підлітків, та які саме проблеми вони можуть створювати в повсякденному житті.

Однією з основних проблем, пов'язаних з акцентуаціями, є труднощі в розвитку соціальних і міжособистісних навичок. Наприклад, підлітки з вираженими рисами екстравертованості можуть мати труднощі в контролі своїх емоцій і поведінки, що часто веде до соціальних конфліктів. Вони можуть бути занадто агресивними або навпаки, проявляти надмірну залежність від зовнішнього схвалення, що ускладнює встановлення здорових взаємин з однолітками. Підлітки з інтровертованими рисами, навпаки, можуть бути занадто замкненими та соціально ізольованими, що перешкоджає розвитку їхніх комунікативних навичок та можливості долати соціальні бар'єри [46].

Акцентуації також можуть стати причиною конфліктів у родині або школі. Наприклад, підлітки з підвищеною агресивністю можуть вступати в конфлікти з батьками через нездатність контролювати свою поведінку, що часто призводить до непорозумінь і напружених відносин вдома. Такі підлітки можуть ставити під сумнів авторитет батьків, проявляти впертість або навіть відкрито конфліктувати з ними, що створює додаткове навантаження на сімейні відносини. В школі такі підлітки можуть мати проблеми з дисципліною, ставленням до вчителів, або виникати конфлікти з однокласниками.

У свою чергу, підлітки з високим рівнем тривожності або зниженим рівнем самооцінки можуть відчувати постійну напругу в міжособистісних стосунках, що часто виражається в ізоляції або уникненні ситуацій, що вимагають соціальної взаємодії. Їм важко налаштуватися на нормальне спілкування з іншими, що призводить до глибокої соціальної депривації та почуття невпевненості у собі. Проблеми з самооцінкою можуть виражатися не лише у фізичній ізоляції, а й у зниженому рівні самоповаги, що значно ускладнює здатність підлітка справлятися з труднощами, які виникають у різних сферах життя.

Також варто згадати, що акцентуації характеру можуть спричиняти зниження мотивації до навчання або порушення адаптації до вимог навчального

процесу. Підлітки з акцентуаціями, які мають схильність до тривожності або депресивних станів, часто переживають стрес у зв'язку з навчанням, оцінками, а також з відчуттям невідповідності своїм очікуванням або вимогам оточення. Це може призвести до зниження успішності, погіршення ставлення до школи та, як результат, до внутрішніх емоційних криз [6].

Проблеми з акцентуаціями часто не обмежуються лише соціальними та емоційними труднощами. Вони також можуть позначатися на фізичному та психологічному здоров'ї підлітка. Підвищена тривожність, агресія або депресивні стани можуть призвести до розвитку стресових захворювань, порушень сну, апетиту та інших соматичних проблем. У свою чергу, це негативно впливає на загальний фізичний стан підлітка і може стати причиною виникнення більш серйозних психосоматичних розладів у дорослому віці.

У зв'язку з цим важливо вчасно виявляти виражені акцентуації характеру у підлітків і здійснювати корекцію цих рис через психологічну підтримку, соціальні тренінги та виховні заходи, спрямовані на розвиток емоційної стабільності, соціальних навичок і підвищення самооцінки. Це дозволяє знизити ризики виникнення серйозних проблем у розвитку та адаптації підлітка в соціальному середовищі. Нижче наведена схема, яка наочно демонструє основні проблеми, пов'язані з акцентуаціями характеру:

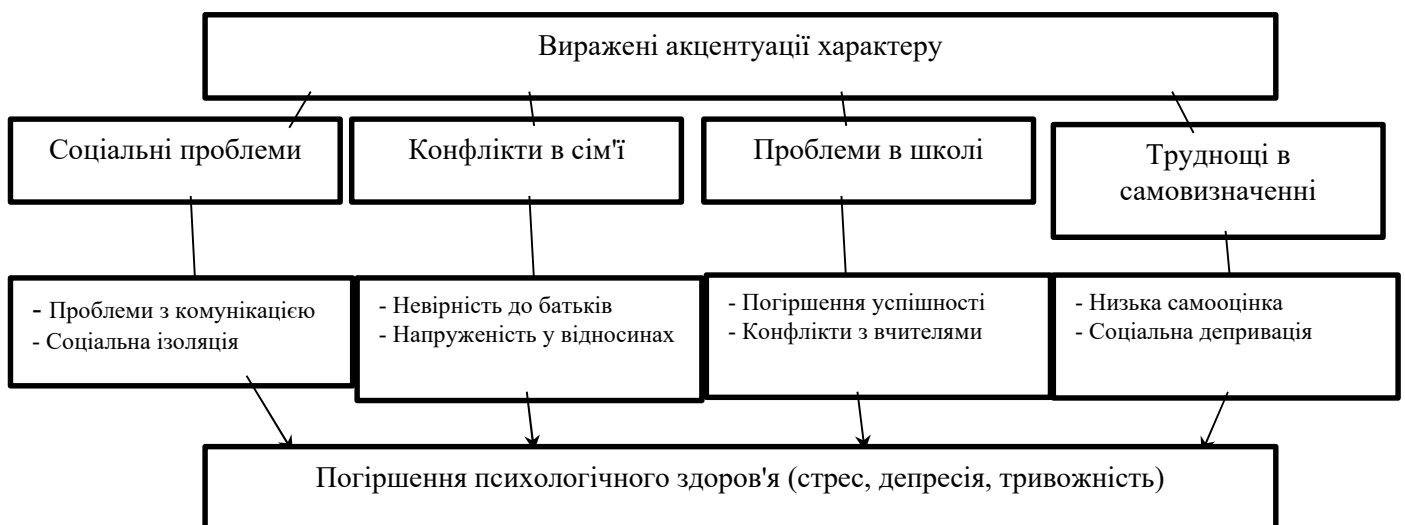

Рис.1.1. Виражені акцентуації характеру [13]

Ця схема показує, як акцентуації можуть впливати на різні аспекти життя підлітка і спричиняти серйозні труднощі в соціальній взаємодії, адаптації до шкільного середовища та емоційному розвитку.

Акцентуації характеру та духовні цінності підлітка взаємопов'язані, оскільки саме характер підлітка, його схильності та емоційні особливості можуть значною мірою впливати на те, як він сприймає та інтегрує духовні цінності в своєму житті. Взаємодія цих двох аспектів є складною та багатовимірною, оскільки духовні переконання підлітка можуть або допомагати йому в адаптації до соціального середовища, або ж викликати певні внутрішні конфлікти, коли акцентуації характеру підсилюють або суперечать духовним орієнтаціям [20].

Одним із ключових аспектів взаємодії акцентуацій характеру та духовних цінностей є емоційна чутливість підлітка до зовнішніх впливів. Підлітки з підвищеною емоційною лабільністю, схильні до швидких змін настроїв і переживань, часто виявляються більш чутливими до релігійних, моральних чи етичних впливів. Вони можуть занурюватися в духовні практики, шукаючи внутрішнє заспокоєння або відповіді на питання, пов'язані з їхнім місцем у світі, ідеалами та моральними орієнтирами. У такому випадку релігійні чи моральні цінності стають потужним ресурсом для управління емоціями, що дозволяє таким підліткам отримувати відчуття стабільності та безпеки. Однак якщо така емоційна лабільність поєднується з нестабільністю в духовних переконаннях, це може призвести до коливань у ставленні до релігійних чи моральних принципів, а також до непостійних або спотворених оцінок духовних цінностей.

З іншого боку, підлітки з демонстративними акцентуаціями, для яких характерне прагнення бути в центрі уваги, можуть активно пропагувати свої духовні цінності, намагаючись продемонструвати свою моральну або релігійну відданість перед іншими. Ці підлітки можуть використовувати свої переконання як інструмент для того, щоб привернути увагу, підкреслюючи свою моральну або релігійну особливість, прагнучи вразити однолітків або дорослих. Вони можуть ставати яскравими прихильниками певних ідеологій чи релігій, не завжди глибоко розуміючи їх сутність, але активно демонструючи своє належність до

певної групи чи руху. У цьому випадку духовні цінності для таких підлітків можуть стати не тільки важливою частиною їхньої особистості, а й засобом для досягнення соціального статусу або затвердження свого місця в колективі.

У випадку підлітків з акцентуаціями, що виражаються у схильності до підвищеної тривожності або сумнівів, духовні цінності можуть стати джерелом підтримки, але й одночасно викликати додаткове напруження. Підлітки з такими рисами можуть інтенсивно шукати в релігії чи моральних принципах відповіді на свої страхи, переживання чи тривоги, прагнучи знайти відчуття контролю і порядку у своїх емоціях. Проте через надмірну чутливість до зовнішніх впливів та невпевненість у собі, вони можуть мати труднощі з адекватним усвідомленням та інтеграцією цих цінностей у своєму житті. Це може призводити до ситуацій, коли духовні переконання підлітка суперечать його внутрішнім переживанням або не здатні задовольнити його емоційну потребу в стабільності [27].

Варто зазначити, що на формування духовних цінностей підлітка можуть впливати не лише акцентуації характеру, а й зовнішні фактори, такі як сімейне оточення, соціальний контекст, культурні та релігійні традиції. Наприклад, підліток із схильністю до підвищеної емоційної збудливості може розвивати глибокі релігійні переконання, якщо його сім'я надає значну увагу релігійним практикам або якщо він виростає в культурному середовищі, де релігія має центральне місце. У таких випадках духовні цінності не лише впливають на його емоційний стан, а й визначають соціальні взаємини та підходи до моральних виборів.

У свою чергу, підлітки з акцентуацією на прагненні до самовираження або прагненні до лідерства можуть відчувати потребу демонструвати свої духовні переконання для того, щоб привернути до себе увагу або продемонструвати свою індивідуальність. Це може призвести до того, що вони будуть активно просувати свої ідеї серед своїх однолітків, інколи через певні радикальні або крайні форми вираження своїх цінностей, що може мати як позитивний, так і негативний вплив на їх соціальне середовище.

Таким чином, акцентуації характеру мають складний і взаємопов'язаний вплив на розвиток духовних цінностей підлітка. Вони не лише визначають, як підліток сприймає і засвоює духовні і моральні принципи, але й впливають на способи їхнього вираження в соціальних відносинах. Цей взаємозв'язок є важливою частиною розвитку підлітка, оскільки допомагає йому формувати свою ідентичність, моральні орієнтири та відносини з оточуючими. Тому важливо уважно ставитися до цих взаємозв'язків та підтримувати підлітка в процесі розвитку гармонійної ідентичності, яка б поєднувала позитивні аспекти як духовних цінностей, так і особистісних характеристик [34].

Корекція акцентуацій характеру у підлітковому віці є важливим етапом розвитку молодого особистості. Підлітки, які переживають період інтенсивних емоційних і психологічних змін, часто стикаються з труднощами в адаптації до соціуму та самовизначенні. Якщо акцентуації характеру є вираженими, вони можуть призводити до серйозних проблем у взаємодії з іншими людьми, навчанні, а також у становленні власної ідентичності. Саме тому корекція акцентуацій у підлітковому віці може суттєво полегшити процес соціалізації та допомогти підліткам адаптуватися до вимог навколишнього світу.

Одним з основних шляхів корекції є психотерапевтичні методи. Психотерапія допомагає підліткам усвідомити свої особливості та розуміти, як акцентуації характеру впливають на їхню поведінку, емоції та стосунки з іншими. У ході психотерапевтичних сеансів підлітки можуть розібратися в своїх внутрішніх переживаннях, знайти способи управління своїми емоціями та поведінкою, а також набути нових навичок для взаємодії з оточуючими. Для цього можуть використовуватися різні напрямки психотерапії, зокрема когнітивно-поведінкова терапія (КПТ), яка зосереджується на зміні негативних патернів мислення і поведінки. КПТ допомагає підліткам розпізнавати і коригувати дисфункціональні переконання, що можуть бути пов'язані з їх акцентуаціями характеру, такими як схильність до тривожності чи агресивності [41].

Також важливим інструментом у корекції акцентуацій є групові тренінги. Підлітки, які мають проблеми з адаптацією до соціуму, можуть отримати значну підтримку в групах, де вони мають можливість взаємодіяти з однолітками, які переживають схожі проблеми. У груповій терапії створюється середовище для розвитку соціальних навичок, де підлітки можуть отримувати зворотний зв'язок від однолітків і професіоналів. Вони навчаються працювати з емоціями, розвивати емпатію, а також покращувати свої комунікативні здібності. Заняття в групах підтримки можуть бути спрямовані на розвиток особистої впевненості, зниження соціальної тривожності або агресивності, а також на формування здорових взаємин з іншими людьми.

Іншою корисною практикою для корекції акцентуацій є проведення тренінгів з емоційної регуляції та управління стресом. Підлітки, які схильні до емоційної лабільності або агресивності, можуть навчитися справлятися зі своїми емоціями через різноманітні техніки, як-от медитація, релаксація або глибоке дихання. Навчання самоконтролю та прийняття своїх емоцій є важливим аспектом корекції акцентуацій характеру, оскільки дозволяє підліткам знижувати рівень стресу та знаходити більш здорові способи реагування на виклики життя.

Не менш важливим є включення сім'ї в процес корекції акцентуацій. Батьки можуть відігравати ключову роль у формуванні адекватних моделей поведінки у підлітка, особливо якщо вони активно включаються в терапевтичний процес. Психологічна підтримка з боку батьків допомагає підлітку відчувати підтримку і безпеку, а також формує основу для здорових стосунків і взаєморозуміння. Крім того, сімейні тренінги допомагають батькам краще розуміти потреби своїх дітей, адекватно реагувати на їх емоційні реакції та створювати сприятливе середовище для розвитку.

Корекція акцентуацій через арт-терапію або інші креативні методи також може бути дуже корисною для підлітків, які мають труднощі в вербалізації своїх емоцій. Такі методи допомагають виявити внутрішні переживання через творчі практики, що може стати шляхом для самовираження і внутрішнього

розвантаження. Арт-терапія допомагає підліткам знаходити нові способи вираження своїх емоцій і розвивати внутрішній мир, знижуючи рівень тривожності чи агресії.

Важливо, щоб корекція акцентуацій характеру відбувалася на ранніх етапах розвитку, оскільки своєчасне втручання може значно полегшити підлітку процес соціалізації та адаптації до змінюваного світу. Проблеми, пов'язані з вираженими акцентуаціями, можуть ускладнити становлення здорової особистості, тому важливо проводити корекцію ще до того, як ці проблеми стануть хронічними. Залучення психологів, педагогів, батьків та однолітків до цього процесу може допомогти підлітку краще адаптуватися до життя, налагодити стосунки з іншими людьми та знайти своє місце в соціумі.

Тим самим, корекція акцентуацій характеру є важливим інструментом для підлітків, що дозволяє їм краще розуміти себе, адаптуватися до соціальних умов і формувати здорову самооцінку, що сприяє успішному самовизначенню та розвитку.

Отже, акцентуації характеру відображають індивідуальні психологічні характеристики підлітків, які можуть проявлятися в їхній поведінці та спілкуванні. Розуміння цих особливостей є важливим для корекції соціальної адаптації підлітків.

1.3. Взаємозв'язок духовних цінностей та акцентуацій характеру

Взаємозв'язок між духовними цінностями та акцентуаціями характеру є складним і багатогранним процесом, що має значний вплив на розвиток підлітка, його поведінку, емоційну сферу та соціальні взаємини. Духовні цінності, які формуються на основі релігійних, моральних, культурних і особистісних переконань, є основою для орієнтації людини у світі, визначають її ставлення до навколишнього середовища, людей та себе. Вони є своєрідним компасом, що допомагає підлітку орієнтуватися в складному світі емоцій, соціальних вимог і моральних виборів. Однак, самі духовні цінності не завжди мають однаковий

вплив на всіх підлітків, оскільки на їх сприйняття та реалізацію значною мірою впливають акцентуації характеру, які визначають спосіб, у який ці цінності усвідомлюються, інтегруються та втілюються в реальному житті [7].

Акцентуації характеру являють собою особливості психологічної структури особистості, які зумовлюють інтенсивне проявлення певних рис. Ці риси можуть мати як позитивний, так і негативний вплив на життя підлітка. Наприклад, підліток, у якого переважає схильність до емоційної лабільності або підвищеної чутливості, може більш глибоко переживати духовні цінності, шукати у них опору та намагатися знайти відповіді на свої емоційні питання. Водночас, якщо такі підлітки не мають належної емоційної стабільності або підтримки, їх духовні переконання можуть ставати занадто гіперболізованими чи нестабільними. Вони можуть легко змінювати свої духовні орієнтири в залежності від змін настрою або зовнішніх впливів, що може призвести до певних труднощів у їхній духовній ідентичності.

З іншого боку, підлітки з більш замкнутими або інтровертованими рисами можуть не так активно взаємодіяти з духовними практиками або не так глибоко відчувати духовні потреби, оскільки їхня емоційна сфера, хоч і яскрава, не завжди виявляється через зовнішні вирази. Це може призводити до менш вираженого прояву духовних цінностей в їхньому житті, хоча на глибинному рівні ці переконання можуть бути вкрай важливими для формування їхнього морального світогляду.

Взаємодія між акцентуаціями характеру та духовними цінностями часто визначається тим, як підліток сприймає себе в контексті суспільства та особистих переконань. Якщо акцентуації сприяють глибшому розумінню власних емоцій та моральних орієнтацій, це може призвести до більш змістовного і стійкого сприйняття духовних цінностей. Водночас, підлітки з акцентуаціями, які виражаються у підвищеній агресивності або соціальній ізоляції, можуть не лише мати труднощі в усвідомленні моральних і духовних принципів, але й сприймати ці цінності через призму їхніх внутрішніх конфліктів або зовнішніх стосунків.

Відтак, взаємозв'язок між акцентуаціями характеру та духовними цінностями стає однією з основних умов розвитку підлітка як особистості. Він є динамічним і змінюється з часом, залежно від особистісних та соціальних факторів. Цей зв'язок важливий не лише для формування стабільних духовних орієнтирів, а й для того, щоб підліток міг успішно адаптуватися до соціальних вимог, знаходити свою ідентичність та місце в світі. Акцентуації можуть як підтримувати, так і ускладнювати цей процес, і тому важливо враховувати їх при аналізі духовного розвитку підлітка [14].

Вплив духовних цінностей на розвиток акцентуацій характеру у підлітковому віці є важливою складовою процесу формування особистості. На цей період життя припадає активний розвиток внутрішнього світу підлітка, зокрема його моральних, етичних та релігійних переконань. Ці цінності, що складаються на основі виховання, соціальних впливів та особистісного досвіду, можуть мати значний вплив на формування акцентуацій характеру, оскільки вони визначають, як підліток сприймає себе, інших людей та навколишній світ.

Таблиця 1.7

Вплив духовних цінностей на розвиток акцентуацій характеру [21]

Духовні цінності	Вплив на розвиток акцентуацій характеру
Моральні принципи	Сприяють розвитку позитивних акцентуацій, таких як чесність, відповідальність, емпатія. Допомагають підлітку краще адаптуватися в соціумі.
Релігійні переконання	Впливають на стабільність емоційного стану, формують внутрішню опору і соціальну відповідальність. Стимулюють розвиток більш здорових і адаптивних акцентуацій.
Етичні принципи	Підвищують самоконтроль, допомагають підлітку керувати своїми емоціями та вчинками. Спрощують взаємодію з іншими людьми.
Цінності взаємодії з іншими	Розвивають такі риси, як терпимість, співчуття, бажання допомогти, що сприяє гармонійним стосункам з оточенням.

Підлітки, у яких розвиваються сильні духовні цінності, можуть мати більш позитивні акцентуації характеру, що базуються на внутрішньому балансі і саморегуляції. Наприклад, підлітки з високим рівнем моральних чи релігійних переконань можуть мати стійкіші, більш адаптивні риси характеру, такі як чесність, самовдосконалення, співчуття, терпимість. Ці риси сприяють емоційній

стабільності, внутрішньому спокою та взаємодії з іншими людьми. Коли духовні цінності інтегровані в особистість підлітка, вони допомагають йому знайти внутрішню опору в складних ситуаціях, а також справлятися з емоційними труднощами, такими як тривожність або депресивні настрої, що можуть виникати під час змін у підлітковому віці.

Релігійні або моральні цінності можуть допомогти підліткові визначити свої межі, уникати крайнощів у поведінці, таких як агресивність чи маніпулювання іншими людьми. Підлітки, які активно розвивають етичні принципи, можуть ставати більш усвідомленими у своїх діях і рішеннях, що призводить до менших внутрішніх конфліктів і полегшує соціальну адаптацію. Їхні акцентуації можуть проявлятися через більш виражену соціальну відповідальність, уважність до інших і бажання сприяти гармонії в соціумі. Такі риси характеру позитивно впливають на їхні стосунки з однолітками, батьками та педагогами, допомагаючи підлітку краще адаптуватися до вимог навколишнього середовища.

У той час, коли духовні цінності можуть бути основою для розвитку стійких і здорових акцентуацій, їх відсутність або недостатній розвиток може призвести до певних складнощів у соціальній адаптації підлітка. Наприклад, підлітки, у яких релігійні чи моральні переконання не сформовані або слабо розвинуті, можуть демонструвати риси характеру, які обумовлені внутрішнім безладом або невизначеністю в своїх цінностях. Такі підлітки можуть мати більшу схильність до проявів агресії, пасивно-агресивної поведінки, низької самооцінки або соціальної ізоляції. Вони можуть не мати чіткої орієнтації в житті, що веде до труднощів у визначенні своїх моральних меж і формуванні гармонійних стосунків з іншими людьми [28].

Релігійні та етичні принципи також можуть допомогти підлітку знайти своє місце у світі, що надзвичайно важливо в умовах швидких соціальних і культурних змін. Взаємодія з релігійними чи моральними цінностями може бути для підлітка формою стратегії виживання, яка надає йому внутрішню опору в ситуаціях стресу або емоційної напруги. Згідно з деякими дослідженнями,

підлітки, які мають глибоке моральне та релігійне визнання своїх цінностей, демонструють більш високий рівень емоційної стабільності, здатність до саморегуляції, а також стійкість до негативних соціальних впливів, таких як насильство чи наркотична залежність.

Таким чином, духовні цінності безпосередньо впливають на розвиток акцентуацій характеру, і на підлітковому віці цей вплив є надзвичайно значущим. Підлітки з вираженими духовними переконаннями часто мають більш здорові акцентуації, що дозволяє їм ефективно адаптуватися до соціальних вимог, розвивати емоційну стійкість та формувати гармонійні стосунки з іншими людьми. Однак важливо пам'ятати, що для формування стійких духовних цінностей необхідна постійна підтримка з боку батьків, педагогів та суспільства в цілому, щоб підліток мав можливість вивчати і усвідомлювати свої моральні орієнтири в умовах соціальних і культурних змін.

Зміни у взаємозв'язку між духовними цінностями та акцентуаціями характеру в процесі дорослішання підлітка є складним і динамічним процесом, що відображає загальні етапи психічного та особистісного розвитку. У підлітковому віці духовні цінності та акцентуації характеру перебувають у стадії формування та трансформації, що обумовлено як фізіологічними, так і психологічними змінами. Підліток активно шукає своє місце в світі, намагається зрозуміти свої моральні орієнтири та принципи, що сприяє розвитку певних акцентуацій характеру — яскраво виражених рис, які можуть бути як позитивними, так і негативними.

З віком, коли підліток проходить через стадію дорослішання, зміни в його духовних цінностях і акцентуаціях стають частиною більш глибокого процесу самосвідомості та особистісної стабільності. Духовні цінності, які були важливі в юності, можуть змінюватися, оскільки з розвитком людини і її соціального досвіду змінюються також її погляди на світ, на себе і на взаємодію з іншими людьми. Підліткові переживання і пережиті труднощі формують більш обґрунтовані моральні переконання, зокрема в сфері відповідальності, співчуття,

моральних обов'язків та етики. Ці цінності стають більш стабільними і зрілими, впливаючи на подальше формування характеру та його акцентуацій [35].

У підлітковому віці акцентуації, як правило, ще дуже виражені й нестабільні. Підліток може бути схильним до крайнощів, і його характер може проявлятися в різних формах, таких як підвищена емоційна чутливість, схильність до агресії, соціальна замкнутість або надмірна демонстративність. Водночас з розвитком духовних цінностей підліток починає шукати глибші сенси у своїх переживаннях, переосмислюючи свою роль у світі. Це сприяє поступовій трансформації акцентуацій, які стають менш крайніми та більш зрілими, узгодженими з новими моральними і духовними переконаннями.

Наприклад, підліток, який переживає сильну емоційну лабільність, може у зрілому віці стати більш усвідомленим у своїх реакціях, якщо в процесі дорослішання він розвиває глибше розуміння співчуття та моральних принципів. Зростання визнання таких духовних цінностей, як етичні норми та взаємодія з іншими людьми, може допомогти йому формувати більш стійкі і конструктивні риси характеру, що сприяють зниженню рівня агресії або емоційних спалахів. Відповідно, акцентуації, які в юності мали виражену крайність, можуть в процесі дорослішання перейти в більш зрілі форми, що дозволяють людині краще адаптуватися до соціального середовища та вирішувати внутрішні конфлікти.

Процес дорослішання також включає зміну підходів до релігійних чи моральних орієнтирів. Наприклад, підліток, який у молодшому віці схилився до суворого дотримання релігійних норм, може з часом переглянути ці переконання, сформулювавши їх у більш вільній і адаптованій формі, що відповідає його особистісному досвіду та внутрішнім переконанням. Така трансформація дозволяє йому зберегти духовну цінність без жорсткої догматичності, і це також відображається на зміні акцентуацій характеру, які стають більш гнучкими і відкритими до інших точок зору [42].

Зміни в духовних цінностях не лише коригують характер підлітка, а й допомагають йому справлятися з життєвими труднощами. Цінності, які розвиваються в підлітковому віці, з часом стають орієнтирами для прийняття

рішень, адекватної оцінки своїх дій та взаємодії з іншими людьми. Це дозволяє підліткові, зокрема на стадії молодого доросліття, знайти свою роль у суспільстві, визначити своє місце серед людей і дати відповідь на питання, що стосуються сенсу життя, моральних зобов'язань і життєвих пріоритетів.

Таким чином, зміни в взаємозв'язку між духовними цінностями та акцентуаціями характеру є неминучим процесом дорослішання, що відображає складний шлях емоційного та морального зростання особистості. Підліткові акцентуації, які часто мають виражену крайність, з часом трансформуються в більш зрілі і адаптивні форми, оскільки духовні цінності стають стабільнішими і більш усвідомленими. Цей процес допомагає підліткові краще адаптуватися до соціального середовища, зміцнюючи його внутрішню опору та забезпечуючи гармонійний розвиток як особистості.

Отже, існує суттєвий взаємозв'язок між духовними цінностями та акцентуаціями характеру, оскільки цінності можуть впливати на формування психологічних акцентуацій. Цей зв'язок підкреслює важливість розвитку здорових духовних цінностей для адаптації підлітків.

Висновки до розділу 1

Духовні цінності в підлітковому віці є важливим складником процесу самовизначення особистості. У цей період відбувається активне формування моральних і етичних орієнтирів, які стають основою для вибору правильних рішень та взаємодії з навколишнім світом. Духовні цінності підлітків, такі як чесність, справедливість, співчуття, повага, значною мірою визначають їхню поведінку і ставлення до інших людей. Вони допомагають підліткам сформуватися як особистості, сприймати своє місце в суспільстві та встановлювати здорові соціальні взаємозв'язки.

Акцентуації характеру підлітків є виразними рисами особистості, які можуть виявлятися в конкретних формах поведінки, емоційних реакціях або сприйнятті ситуацій. Вони є нормальним етапом розвитку і пов'язані з

фізіологічними та психологічними змінами, які відбуваються в цей період. Підлітки часто переживають різкі емоційні коливання, що зумовлює появу певних акцентуацій, які можуть бути як адаптивними, так і дезадаптивними. Характер підлітків на цьому етапі може бути підданий впливу соціальних і культурних факторів, а також індивідуальних особливостей.

Взаємозв'язок між духовними цінностями та акцентуаціями характеру підлітків є складним і двостороннім процесом. Духовні цінності можуть впливати на формування акцентуацій характеру, зокрема через моральні орієнтири, які допомагають підліткам регулювати свої емоції та поведінку. З іншого боку, певні акцентуації характеру можуть змінювати спосіб сприйняття і реалізації духовних цінностей. Наприклад, емоційно лабільні підлітки можуть бути більш сприйнятливими до релігійних або моральних вчень, тоді як більш демонстративні особистості можуть активно висловлювати свої цінності та шукати схвалення оточуючих. Трансформація цих цінностей з віком, у процесі дорослішання, веде до більш зрілих акцентуацій, що сприяють кращій соціалізації та саморозвитку.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИКА ТА ПРОЦЕС ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У цьому розділі розглядаються методи, що застосовуються для проведення експериментального дослідження. Описано модифікований опитувальник для ідентифікації типів акцентуації характеру, розроблений О. Лічком та С. Подмазіним, який використовується для визначення різних типів акцентуацій у підлітків. Також згадується опитувальник акцентуацій характеру

та темпераменту, розроблений Леонардом і Шмішиком, що дозволяє досліджувати специфіку темпераменту та характеру підлітків. Крім того, зазначено про методику виявлення сформованості духовних цінностей у старшокласників, запропоновану Е. О. Помиткіним, яка допомагає оцінити рівень розвитку духовних цінностей у підлітків. Ці методи є важливими інструментами для вивчення особливостей акцентуацій і духовних цінностей у підлітковому віці.

2.1. Модифікований опитувальник для ідентифікації типів акцентуації характеру автор О. Лічко, С. Подмазін

Модифікований опитувальник для ідентифікації типів акцентуації характеру, розроблений О. Лічко та С. Подмазіним, є інструментом, що використовується у психології для визначення акцентуацій особистості. Акцентуація характеру, згідно з теорією, описує певні особливості та схильності індивіда, які можуть виступати в яскравішій формі, ніж в інших людей. Ці риси не є патологічними, проте можуть суттєво впливати на поведінку, сприйняття та взаємодію з оточуючими (Додаток А).

Опитувальник, розроблений психологами, призначено для комплексної оцінки особистісних рис, виражених у конкретних психоемоційних проявах. Концепція акцентуацій, позначена в цій методиці, спирається на класифікацію, що враховує різні типи акцентуацій: такі як педантичний, тривожний, екстравертний, інтровертний та інші. Завдяки модифікації, цей опитувальник став більш адаптивним до сучасних умов, враховуючи зміни у соціокультурному контексті та особливості особистісного розвитку.

Важливою складовою цього опитувальника є структурований підхід до оцінки відповідей респондентів. Питання в опитувальнику спрямовані на виявлення специфічних рис характеру, що дозволяє фахівцям швидко і точно визначити тип характеру або акцентуацію, що є актуальним у контексті надання

психологічної допомоги, корекційної роботи, а також в освітніх і професійних сферах.

Процедура заповнення опитувальника є простим і зрозумілим процесом, що дозволяє респондентам висловити свої думки і почуття відносно різних ситуацій у житті. Це надає змогу створити точний психологічний портрет особистості, виявити її сильні та слабкі сторони. Результати, отримані в ході тестування, можуть бути використані для цілей особистісного розвитку, професійного відбору, а також у процесі психотерапії для кращого розуміння індивіда.

Модифікований опитувальник Лічка та Подмазіна також враховує різні аспекти соціалізації особистості, надаючи фахівцям можливість не лише оцінити наявні акцентуації, а й зрозуміти, яким чином конкретна акцентуація може впливати на поведінку особистості в різних соціальних і професійних контекстах. Це дозволяє розробляти індивідуальні програми роботи з особистістю, враховуючи її унікальні риси і особливості.

Перспективи використання модифікованого опитувальника для ідентифікації типів акцентуації характеру О. Лічка та С. Подмазіна полягають не лише в його застосуванні у сфері психології та психотерапії, але й у ряді інших напрямків, таких як освіта, бізнес і менеджмент.

У освітньому процесі результативність навчання значно зростає, коли викладачі мають змогу враховувати акцентуації студентів. Визначення типів характеру допомагає створити індивідуальні підходи до навчання, покращує взаєморозуміння між вчителями та учнями. Наприклад, студенти з тривожним типом акцентуації можуть потребувати додаткової підтримки та зворотного зв'язку, тоді як ті, хто характеризується екстраверсією, можуть процвітати у групових проектах і колективному навчанні. Такий підхід дозволяє не лише підвищити успішність, але й зменшити рівень стресу серед учнів.

У бізнес-середовищі опитувальник може бути корисним при відборі кандидатів на вакантні посади. Керівники можуть оцінити, наскільки певний тип акцентуації може виявитися корисним або проблемним у контексті конкретних

професійних обов'язків. Наприклад, особи з високою комунікабельністю можуть бути кращими кандидатами на ролі, що вимагають активної взаємодії з клієнтами, тоді як більш педантичні типи можуть бути ефективнішими в ролях, пов'язаних із детальним аналізом та плануванням.

Окрім того, результати, отримані за допомогою модифікованого опитувальника, можуть стати основою для розвитку тренінгів та програм з підвищення кваліфікації, які враховують специфіку акцентуацій. Це може бути особливо корисно у процесах корпоративного навчання, де команди формуються на основі різних особистісних рис. Розуміння акцентуацій членів команди може допомогти у створенні сприятливої робочої атмосфери, де кожен може максимально реалізувати свої сильні сторони.

Важливим аспектом є можливість використання опитувальника в рамках психодіагностики та профілактичної роботи. Регулярне проходження тестування може допомогти особам усвідомлювати свої акцентуації і працювати над їх корекцією в разі необхідності, що може запобігти розвитку психологічних проблем у майбутньому. Профілактичний підхід дозволяє вчасно виявити труднощі в адаптації до стресових ситуацій і запропонувати адекватні ресурси для підтримки.

Загалом, модифікований опитувальник для ідентифікації типів акцентуації характеру є не тільки важливим засобом для психологів і психотерапевтів, а й універсальним інструментом, який може знайти своє застосування в ряді соціальних та професійних сфер. Його інтеграція в різні аспекти життя суспільства може сприяти більш глибокому розумінню людини, її мотивів і поведінки, що зрештою веде до покращення якості життя індивідів, розвитку здорових стосунків у суспільстві і створення продуктивних робочих команд.

Методика та процес проведення даного дослідження наведено в Додатку А.

Отже, використання модифікованого опитувальника О. Лічко та С. Подмазіна дозволяє точно визначити типи акцентуацій характеру у підлітків. Це

є основою для подальшого аналізу та корекції їх соціально-психологічного розвитку.

2.2. Опитувальник акцентуації характеру темпераменту Леонарда – Шмішика

Опитувальник акцентуації характеру темпераменту, розроблений Леонардом Шмішиком, є інструментом, що служить для визначення особливостей акцентуації особистості в контексті темпераменту. Темперамент, як одна з основних складових особистості, відображає її біологічні основи й визначає спосіб реагування на різні ситуації, взаємодію з іншими людьми, а також емоційні реакції. Опитувальник Шмішика базується на традиціях класичної психології і інтегрує в собі елементи сучасної психодіагностики, що робить його актуальним засобом для вивчення особистісних особливостей (Додаток Б).

Цей опитувальник надає можливість оцінити різні аспекти акцентуації, включаючи емоційний фон особистості, соціальну активність, а також реакцію на стресові ситуації. З його допомогою респондент має змогу відобразити свої думки, ставлення, емоції та поведінку в ряді ситуацій, що дозволяє отримати більш точний психологічний портрет. У процесі заповнення опитувальника респонденти мають можливість відзначити те, як вони себе відчують і як реагують на різні життєві обставини, що допомагає виявити їх особистісні риси та акцентуації.

Однією з ключових особливостей цього опитувальника є його здатність диференціювати між різними типами акцентуацій. Він охоплює різноманітні риси, такі як активність, емоційність, самоконтроль, а також рівень чутливості. Це дозволяє фахівцям більш детально оцінити особистість індивіда і виявити, які акцентуації проявляються найяскравіше, а які, можливо, залишаються менш помітними.

Важливе місце в опитувальнику займає концепція адаптивності особистості. Відповіді респондента можуть свідчити про здатність або нездатність до адаптації в різних соціальних і професійних умовах. Наприклад, акцентуації, що виявляються в імпульсивності чи тривожності, можуть негативно впливати на соціальну інтеракцію, тоді як висока організованість і самоконтроль можуть відкривати нові можливості для кар'єрного зростання.

Опитувальник Шмішіка може також бути використаний у процесах психотерапії й особистісного розвитку. Незважаючи на те, що акцентуації не є патологіями, їх усвідомлення може суттєво допомогти людям зрозуміти свої реакції, а також знайти шляхи для покращення своїх міжособистісних відносин та професійної ефективності. Психологи можуть використовувати результати тестування для розробки індивідуальних планів роботи з клієнтами, знаючи, які саме акцентуації можуть бути проблемними, а які, навпаки, можуть сприяти успішності.

Крім того, цей опитувальник знаходить своє місце в освітній сфері. Вчителі та психологи можуть використовувати його для виявлення акцентуацій учнів, щоб адаптувати навчальні програми та методи викладання. Це може допомогти як у працюванні з дітьми з особливими потребами, так і в налаштуванні комунікації з тими учнями, які мають яскраво виражені акцентуації, що впливають на їх навчання і поведінку.

Важливо зазначити, що опитувальник акцентуації характеру темпераменту Леонарда Шмішіка не лише дає змогу діагностувати риси особистості, але й відкриває нові можливості для саморозвитку. Результати тестування можуть слугувати основою для проведення тренінгів і майстер-класів, на яких учасники зможуть отримати знання про свої особистісні риси, зрозуміти, як вони впливають на їхнє життя та діяльність, а також розробити стратегії для покращення власної ефективності.

У бізнес-середовищі використання опитувальника може мати важливе значення під час формування команд. Розуміння акцентуацій співробітників дозволяє менеджерам адаптувати стилі керівництва, створювати сприятливу

атмосферу в колективі та розвивати командну динаміку. Наприклад, збалансовані команди, де присутні співробітники з різними акцентуаціями, можуть бути більш продуктивними, оскільки різноманітність підходів і стилів роботи сприяє кращому вирішенню проблем і генерації ідей. Це також може допомогти уникнути конфліктів, адже розуміння особистісних відмінностей полегшує комунікацію між членами команди.

У контексті освіти, вчителі можуть використовувати результати опитувальника для роботи з батьками. Інформування батьків про акцентуації їхніх дітей допоможе їм краще зрозуміти особистість дитини, її реакції на стрес та необхідність в особливій увазі або підтримці. Це може бути особливо корисним для дітей з акцентуаціями, які можуть викликати труднощі в навчанні або соціальних взаємодіях. Показники акцентуації можуть бути також використані для формування індивідуальних програм навчання, сприяючи прогресу дитини.

Опитувальник може бути також корисним у сфері психологічного консультування. Психологи можуть використовувати результати для аналізу проблем, з якими стикається клієнт, а також для визначення, як його акцентуації можуть впливати на емоційний стан і поведінку. Це може полегшити процес терапії, адже знання про акцентуації допомагає психологам адаптувати підходи, техніки роботи й інтервенції, що дозволяє досягати кращих результатів у процесі лікування.

Крім того, цей опитувальник можна використовувати в рамках досліджень у психології та соціології. Актуальність теми акцентуації особистості і темпераменту полягає в тому, що вона торкається важливих аспектів людської поведінки і взаємин. Дослідники можуть вивчати, як акцентуації впливають на міжособистісні динаміки, стратегії подолання стресу, професійне вигорання та інші фактори, що призводять до змін у якості життя.

Таким чином, опитувальник акцентуації характеру темпераменту Леонарда Шмішіка виконує кілька важливих функцій: він не лише надає можливість оцінити акцентуації і темперамент особи, а й виступає важливим

інструментом для особистісного зростання та розуміння стосунків. Завдяки різноманітним можливостям застосування може бути ефективно використаний у різних сферах, включаючи освіту, бізнес, психологію, дослідження та соціальні служби, що додає йому ще більшої цінності в сучасному суспільстві.

Варто підкреслити, що правильне застосування опитувальника, а також свідоме ставлення до отриманих результатів, може стати потужним інструментом для особистісного розвитку та поліпшення якості життя. Формування гнучких і адаптивних стратегій на основі усвідомлення своїх акцентуацій і темпераменту може забезпечити успішність у різних життєвих сферах, дозволяючи людям максимально реалізувати свій потенціал.

Отже, даний опитувальник надає можливість виявлення специфічних проявів акцентуацій, що можуть мати важливе значення для розуміння динаміки характеру підлітків. Це дозволяє більш глибоко аналізувати їх поведінку та настрої.

2.3. Методика виявлення сформованості духовних цінностей у старшокласників Е. О. Помиткін

У сучасному суспільстві зростає потреба у формуванні цілісної, духовно розвиненої особистості, здатної жити у злагоді із собою, людьми та світом. Особливої актуальності це питання набуває у старшому шкільному віці, коли відбувається активне становлення світогляду, моральних орієнтирів та пошук сенсу життя. У цьому контексті надзвичайно важливою є методика діагностики духовного потенціалу особистості, запропонована українським психологом Є.О. Помиткіним, яка спрямована на виявлення рівня сформованості духовних цінностей, а також їх розподілу в структурі особистості (Додаток В).

Методика має глибоке теоретичне підґрунтя, що базується на уявленні про духовність як вищий рівень особистісного розвитку, який охоплює не лише морально-етичні якості, а й здатність до глибокого самопізнання, пошуку сенсу буття, відчуття єдності зі світом та людьми. Основою виступає психологічна

структура особистості з високим духовним потенціалом, що включає понад сотню якостей і здібностей, які охоплюють як внутрішні особистісні якості, так і здатність до реалізації цих якостей у взаємодії із зовнішнім світом [20, с.103].

У межах методики духовний потенціал розглядається як інтегральна характеристика особистості, що включає вольові якості, моральну спрямованість, світоглядну позицію, емоційну чуйність і здатність до самовдосконалення. У структурі особистості виокремлюються певні підструктури, в яких цей потенціал виявляється: сфера спілкування, спрямованість, характер, самосвідомість, інтелектуальні та психофізіологічні властивості, а також набутий життєвий досвід. Саме в цих вимірах особистості розкривається ступінь наявності духовних орієнтацій, що дозволяє цілісно оцінити їх вплив на життєдіяльність людини.

Особливістю методики є не лише вимір загального рівня духовного розвитку, а й оцінка орієнтації на ключові духовні цінності. Серед них визначаються гуманістичні, естетичні, екологічні цінності, прагнення до пізнання, самопізнання, самовдосконалення та самореалізації. Такий підхід дозволяє виявити, які саме аспекти духовного розвитку є найбільш актуальними для конкретного індивіда і в якому напрямі доцільно здійснювати педагогічний чи психологічний супровід.

У методиці також передбачено використання спеціальних шкал для оцінювання таких важливих показників, як відповідальність і відвертість. Відповідальність вважається одним із ключових критеріїв сформованої духовності, адже саме вона відображає здатність людини усвідомлювати наслідки своїх дій, приймати моральні рішення і бути надійною в стосунках з іншими. Шкала відвертості, у свою чергу, виконує контрольну функцію, дозволяючи оцінити щирість відповідей респондента. Її побудовано за принципом порівняння однакових за змістом, але по-різному сформульованих запитань, а також включає оцінку реакцій на некоректні або абсурдні твердження. Якщо респондент демонструє низький рівень відвертості, результати тестування можуть бути недостовірними.

Особливої уваги заслуговує сам формат запитань, які мають відкритий ціннісний зміст. Вони змушують старшокласника замислитися над сенсом власних учинків, ставленням до природи, людей, себе самого, вмінням співпереживати, бути щирим, відповідальним. У цьому сенсі методика водночас виконує і діагностичну, і виховну функцію. Адже, обираючи варіанти відповідей, старшокласник неминуче рефлексує власний досвід, аналізує свої моральні установки, порівнює себе з певним ідеалом.

Важливо, що методика є адаптованою до вікових особливостей учнівської молоді. Вона розрахована на осіб віком від 14–16 років, тобто саме на той період, коли відбувається активне становлення ціннісної системи, відчувається потреба у пошуку моральних орієнтирів та самоствердженні. Цей вік є критичним для духовного становлення, оскільки підліток вже здатен до глибшого самоспостереження, але ще не завжди має життєвий досвід для того, щоб остаточно визначитися у ціннісних пріоритетах. Методика створює умови для того, щоб цей досвід був усвідомлений, осмислений і скоригований.

Результати тестування дозволяють не лише встановити загальний рівень духовного потенціалу, а й виявити сильні та слабкі сторони у структурі особистості. Наприклад, низький бал у сфері спілкування може свідчити про труднощі у встановленні духовних зв'язків з іншими людьми, замкненість або емоційну відстороненість. Водночас високий рівень у сфері самопізнання чи самовдосконалення свідчить про активний пошук себе, здатність до глибокого осмислення власних життєвих пріоритетів. Таким чином, методика дозволяє не лише діагностувати поточний стан розвитку духовних цінностей, а й окреслити перспективні напрямки їх подальшого формування.

Загалом, методика Помиткіна дає змогу розглядати духовність не як абстрактну або суто релігійну категорію, а як конкретну психологічну реальність, яка має визначені компоненти, проявляється у вчинках, виборі життєвих цілей, стилі спілкування, рівні емоційної стійкості. Духовний потенціал, згідно з результатами досліджень, не обов'язково корелює з рівнем інтелекту або комунікативними здібностями, проте значною мірою впливає на

здатність до емпатії, прийняття відповідальності, зменшення рівня тривожності та емоційної нестабільності.

Впровадження цієї методики в освітній простір відкриває можливості для глибшого розуміння внутрішнього світу старшокласників, створення індивідуальних маршрутів духовного розвитку, а також вдосконалення виховної роботи у закладах освіти. У поєднанні з іншими психологічними інструментами вона дозволяє не лише оцінювати, а й цілеспрямовано формувати особистість, здатну до морального вибору, соціальної відповідальності та духовного зростання.

Висновки до розділу 2

Висновки з використання зазначених методик для експериментального дослідження свідчать про їхню ефективність у вивченні різних аспектів розвитку підлітків. Модифікований опитувальник для ідентифікації типів акцентуації характеру, розроблений О. Лічком і С. Подмазіним, дозволяє точно визначати різні типи акцентуацій у підлітків, що є важливим для розуміння специфіки їхнього психологічного розвитку. Цей інструмент допомагає досліджувати, як виражені акцентуації впливають на поведінку підлітків, а також як вони можуть бути кориговані в процесі роботи з молоддю. Опитувальник акцентуацій характеру та темпераменту Леонарда-Шмішика доповнює дослідження, даючи можливість оцінити зв'язок між темпераментом та характером, що є важливим для подальшої роботи з індивідуальними особливостями підлітків. Методика виявлення сформованості духовних цінностей у старшокласників, запропонована Е. О. Помиткіним, є корисним інструментом для оцінки рівня розвитку духовних цінностей, які суттєво впливають на соціальну та моральну адаптацію підлітків. Всі ці методики в сукупності дозволяють здійснити глибоке та комплексне дослідження, що важливо для розробки ефективних корекційних та розвитку підходів у роботі з підлітками.

РОЗДІЛ 3

АНАЛІЗ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

У цьому розділі аналізуються результати дослідження взаємозв'язку між духовними цінностями та акцентуаціями характеру у підлітків. Під час експерименту були розглянуті індивідуальні особливості кожного підлітка, що дозволило зробити висновки про те, як конкретні акцентуації впливають на формування духовних цінностей і навпаки. Зокрема, розглянуто, як різні акцентуації характеру можуть змінювати або посилювати певні духовні орієнтації підлітків. Дослідження також виявило численні фактори, які

впливають на розвиток духовних цінностей та акцентуацій у підлітковому віці, включаючи соціальне оточення, сім'ю, школу, культурні та психологічні аспекти. Визначено, що ці фактори є важливими для розуміння процесів розвитку особистості підлітка і його подальшої адаптації в суспільстві.

3.1. Аналіз взаємозв'язку духовних цінностей та акцентуацій характеру у підлітків за результатами дослідження

Для аналізу взаємозв'язку духовних цінностей та акцентуацій характеру у підлітків за результатами дослідження створимо таблицю з даними 50 підлітків, які взяли участь в опитуванні. Вона містить дані про типи акцентуацій характеру та духовні цінності відповідно до методики модифікованого опитувальника О. Лічка та С. Подмазіна.

Відповіді підлітків на основі акцентуацій характеру та духовних цінностей представлені в Додатку Г.

Для проведення аналізу взаємозв'язку духовних цінностей та акцентуацій характеру у підлітків, спочатку потрібно структурувати отримані дані в зручному для подальшої обробки форматі. Для цього створимо таблиці, які допоможуть візуалізувати результати дослідження та спростити діагностику.

Таблиця 3.2

Розподіл підлітків за типами акцентуацій характеру

Тип акцентуації	Кількість підлітків
Гіпертимний	10
Циклоїдний	8
Лабільний	7
Астено-невротичний	6
Сензитивний	5
Тривожно-педантичний	7
Інтровертований	4
Збудливий	2
Демонстративний	1
Нестійкий	1
Разом	50

Розподіл підлітків за типами акцентуацій характеру виявив різноманітність серед досліджуваних. У загальній кількості підлітків, що брали участь в дослідженні, найбільша кількість припала на гіпертимний тип акцентуації, що свідчить про наявність у більшості підлітків активної, енергійної та оптимістичної поведінки. Це тип характеру, що часто зустрічається в підлітковому віці, коли відзначається схильність до активної соціальної взаємодії і прагнення до лідерства. Другим за чисельністю є циклоїдний тип, який демонструє чергування періодів підвищеної активності та спаду енергії, що також характерно для підлітків, у яких зміна настроїв і емоцій є важливою частиною розвитку. Лабільний тип акцентуації також зустрічається досить часто, що свідчить про вразливість підлітків до емоційних коливань, чутливість до зовнішніх впливів та труднощі в контролі емоцій.

Меншу кількість підлітків мають астено-невротичний тип, що характеризується підвищеною втомлюваністю і нервозністю, а також сензитивний тип, що вказує на підвищену чутливість до стресових ситуацій. Тривожно-педантичний тип також зустрічається серед досліджених, що може свідчити про схильність до надмірної обережності, тривоги та бажання контролювати ситуацію. І хоча інтровертовані підлітки є меншістю, їх присутність показує важливість особистісних особливостей, які включають схильність до замкнутого способу життя та інтерес до самопізнання. Менш вираженими є типи збудливих, демонстративних та нестійких акцентуацій, що можна трактувати як певні рідше зустрічаються, але суттєві варіанти поведінкових реакцій у підлітків.

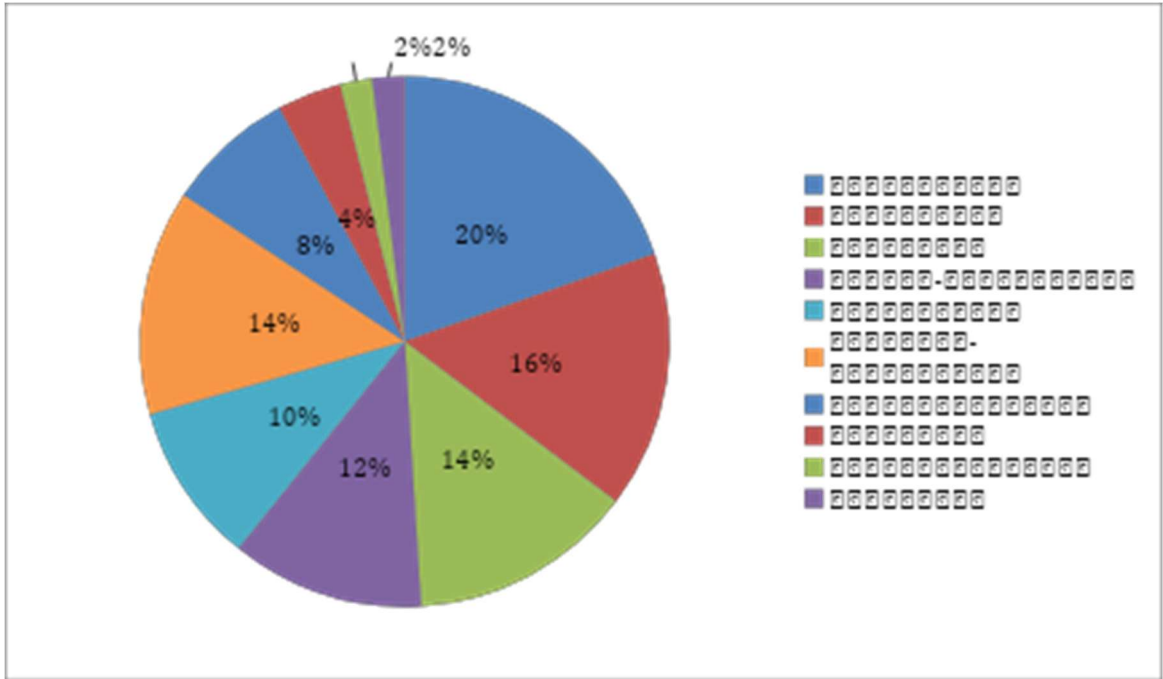

Рис.3.1 Розподіл підлітків за типами акцентуації характеру

Загалом, отримані результати вказують на те, що підлітковий вік є періодом значних коливань у психологічному стані та розвитку особистості, і наявність таких різноманітних типів акцентуацій є природною частиною цього етапу життєвого циклу. Розуміння цих типів допомагає краще адаптувати педагогічний підхід до потреб кожного підлітка та підтримати їх в процесі розвитку і самовизначення.

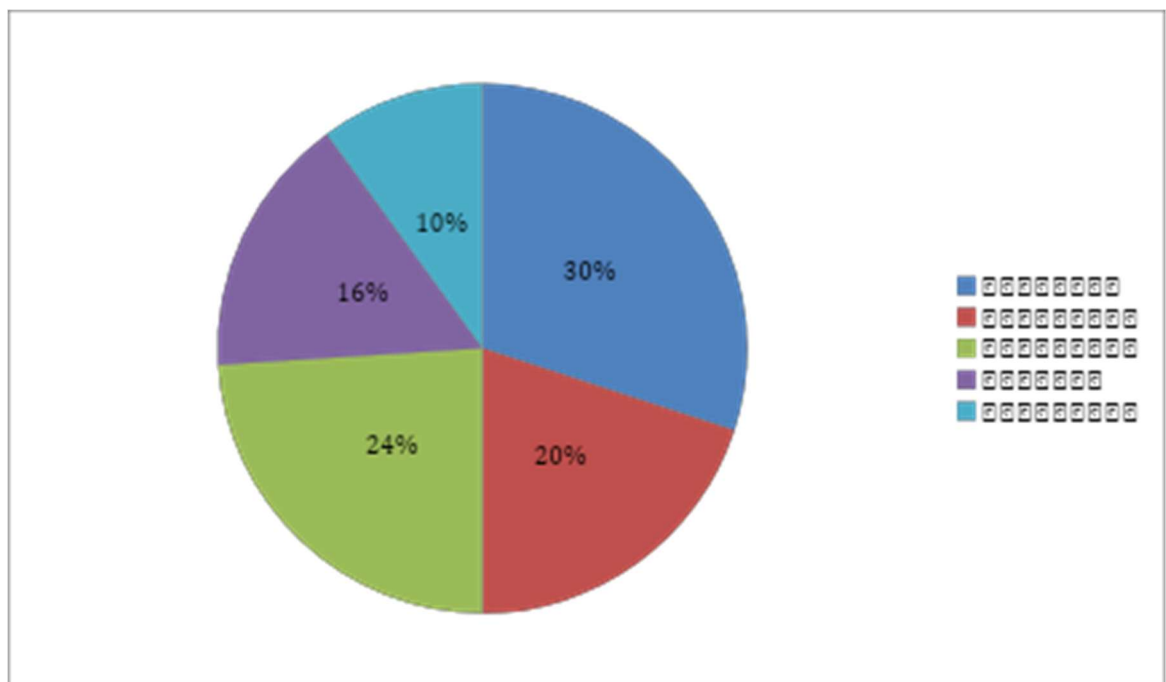
Таблиця 3.3

Основні категорії духовних цінностей

Категорії духовних цінностей	Кількість підлітків
Моральні	15
Культурні	10
Соціальні	12
Духовні	8
Естетичні	5
Разом	50

У представленому розподілі підлітків за категоріями духовних цінностей видно, що найбільша кількість підлітків віддає перевагу моральним цінностям, що становлять 30% від загальної кількості досліджуваних. Це свідчить про важливість для підлітків таких принципів, як чесність, справедливість, доброта

та інші моральні орієнтири, які відіграють важливу роль у формуванні їхньої особистості та поведінки. Другу за величиною категорію складають соціальні цінності, яких притримується 24% підлітків, що вказує на їхній інтерес до міжособистісних відносин, соціальної взаємодії та благополуччя суспільства. Культурні цінності мають важливе значення для 20% підлітків, що підкреслює їхній інтерес до культурної спадщини, традицій і загальних знань про навколишній світ.

Рис.3.2 Основні категорії духовних цінностей

Духовні цінності виявляються важливими для 16% підлітків, що вказує на їхнє бажання знаходити сенс життя через релігію, філософію та пошук внутрішньої гармонії. Естетичні цінності становлять 10% підлітків, що підкреслює їхню увагу до мистецтва, краси та естетичних ідеалів. Загалом, ці категорії духовних цінностей відображають різноманітні аспекти внутрішнього світу підлітків, їхнє бачення світу та місце в ньому. Результати демонструють, що підлітки в різних пропорціях приділяють увагу різним категоріям цінностей, що є важливим для розуміння їхнього розвитку та орієнтацій у житті.

Таблиця 3.4

Взаємозв'язок акцентуацій характеру та духовних цінностей

Тип акцентуації	Кількість підлітків з високими духовними цінностями	Кількість підлітків з низькими духовними цінностями
Гіпертимний	7	3
Циклоїдний	5	3
Лабільний	4	3
Астено-невротичний	2	4
Сензитивний	3	2
Тривожно-педантичний	4	3
Інтровертований	1	3
Збудливий	0	2
Демонстративний	1	0
Нестійкий	0	1
Разом	27	23

Взаємозв'язок акцентуацій характеру та духовних цінностей у підлітків вказує на те, що тип акцентуації може суттєво впливати на рівень розвитку духовних цінностей. Наприклад, підлітки з гіпертимним типом акцентуації мають найбільшу кількість із високими духовними цінностями (7 з 10), що може свідчити про схильність до оптимізму та активної життєвої позиції, яка підтримується духовними орієнтаціями. Водночас тривожно-педантичні підлітки також мають високі духовні цінності (4 з 7), оскільки їхня схильність до самоконтролю та прагнення до порядку можуть знаходити підтримку в релігійних або моральних принципах.

Низький рівень духовних цінностей спостерігається в підлітків з астено-невротичним, збудливим і нестійким типами акцентуації, де вони мають більшу кількість осіб з низькими духовними цінностями (загалом 9 з 10), що може свідчити про труднощі у збереженні стабільності духовних орієнтацій через емоційну нестабільність і схильність до імпульсивних реакцій.

Загалом, більшість підлітків з високими духовними цінностями має такі типи акцентуацій, як гіпертимний, циклоїдний і тривожно-педантичний, у той час як акцентуації, що характеризуються нестійкістю, емоційною лабільністю або імпульсивністю, частіше супроводжуються низьким рівнем духовних цінностей.

$$\times 5)+(9 \times 3)+(1 \times 1)+(2 \times 3)+(3 \times 5)+(5 \times 3)+(6 \times 4)+(4 \times 3)+(8 \times 5)+(7 \times 4)+(1 \times 4)+(10 \times 1)+(9 \times 1)=798$$

Сума квадратів x та y:

$$\sum x^2=1^2+1^2+2^2+1^2+3^2+2^2+3^2+4^2+6^2+6^2+1^2+1^2+3^2+5^2+4^2+2^2+3^2+6^2+7^2+8^2+1^2+2^2+5^2+6^2+3^2+10^2+1^2+4^2+7^2+8^2+2^2+6^2+1^2+4^2+5^2+3^2+10^2+7^2+9^2+1^2+2^2+3^2+5^2+6^2+4^2+8^2+7^2+1^2+10^2+9^2=1236$$

$$\sum y^2=1^2+1^2+3^2+3^2+4^2+1^2+2^2+3^2+1^2+4^2+1^2+2^2+3^2+4^2+5^2+3^2+1^2+3^2+2^2+4^2+1^2+1^2+3^2+1^2+4^2+5^2+3^2+4^2+3^2+1^2+3^2+4^2+2^2+1^2+4^2+3^2+5^2+1^2+3^2+5^2+3^2+1^2+4^2+4^2+3^2+1^2+3^2+5^2+4^2+1^2=941$$

$$r = \frac{50 \cdot 798 - 181 \cdot 141}{\sqrt{(50 \cdot 1236 - 181^2)(50 \cdot 941 - 141^2)}}$$

$$r=0,512$$

Розрахунок t-критерію Стьюдента:

$$t=3,544/0,860 = 4,12$$

Коефіцієнт кореляції між типами акцентуацій характеру та духовними цінностями становить 0.512. Це вказує на помірний позитивний зв'язок між цими двома змінними. Тобто, підлітки з певними типами акцентуацій (зокрема, гіпертимними, циклоїдними та тривожно-педантичними) схильні мати більш високий рівень духовних цінностей.

t-критерій Стьюдента для перевірки статистичної значущості цього зв'язку дорівнює 4.12, що є значно більшим за критичне значення (2.012 для рівня значущості 0.05 та 48 ступенів свободи). Це означає, що зв'язок між типами акцентуацій характеру та духовними цінностями є статистично значущим.

Отже, результати дослідження показують, що типи акцентуацій характеру можуть мати певний вплив на рівень розвитку духовних цінностей у підлітків. Зокрема, підлітки з активними, оптимістичними та впевненими в собі типами характеру (наприклад, гіпертимні) частіше орієнтуються на високі

духовні цінності. У той же час, підлітки з більш емоційно нестабільними типами (наприклад, астено-невротичні або збудливі) мають менший рівень духовних цінностей. Цей взаємозв'язок є статистично підтвердженим, що свідчить про важливість урахування індивідуальних психологічних особливостей підлітків при роботі з ними.

3.2. Інтерпретація результатів експериментального дослідження з урахуванням індивідуальних особливостей підлітків

За дослідженням на основі опитувальника Шмішека маємо такі результати.

Таблиця 3.6

Розподіл акцентуацій характеру

Тип акцентуації	Кількість підлітків
Гіпертимний	12
Застрягаючий	9
Емотивний	8
Педантичний	10
Тривожний	7
Циклотимічний	8
Демонстративний	12
Неврівноважений	6
Дистимічний	5
Екзальтований	12

За результатами дослідження, проведеного за допомогою опитувальника Шмішека, можна зробити кілька важливих висновків щодо акцентуацій характеру підлітків. Найбільше поширеними є гіпертимний, застрягаючий, демонстративний та екзальтований типи акцентуацій, кожен з яких складає по 24% від загальної кількості респондентів. Ці типи характеру характеризуються активною емоційною виразністю, прагненням до уваги з боку інших та підвищеною чутливістю до змін навколишнього середовища.

Циклотимічний тип, що включає коливання настрою, та емотивний, що характеризується підвищеною емоційною чутливістю, також зустрічаються з

певною частотою (16% кожен). Педантичний тип, який вказує на схильність до організованості та деталізованості, представлений 20% респондентів.

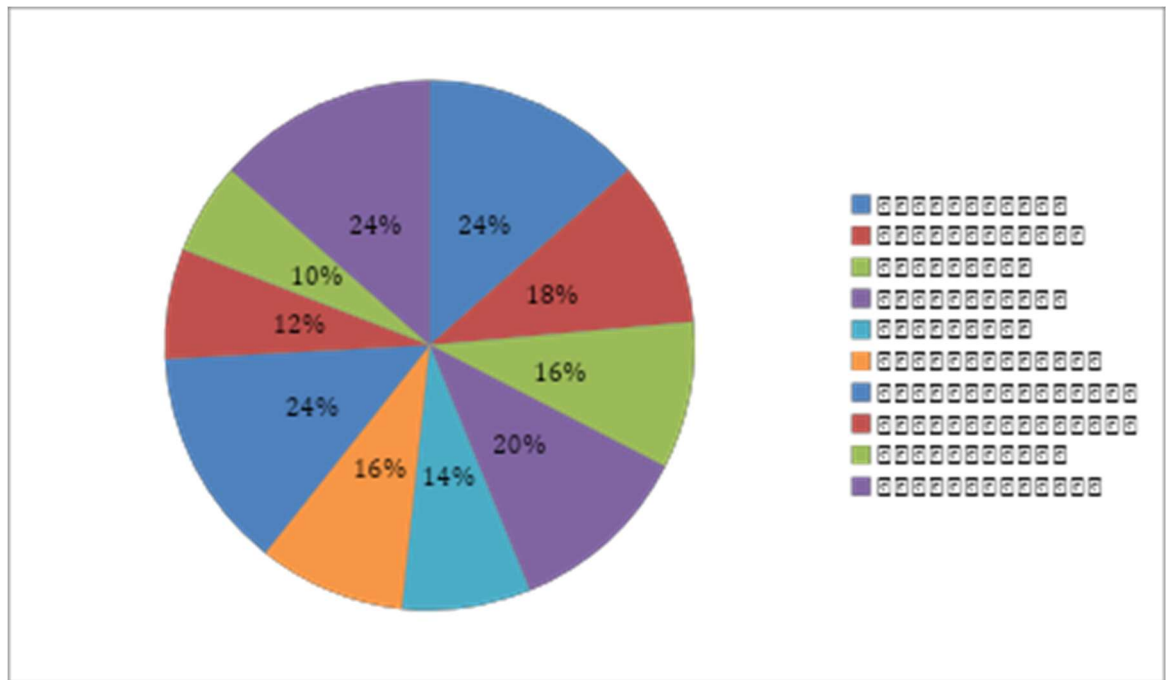

Рис.3.3 Розподіл акцентуацій характеру

Менш поширеними є тривожний тип, який демонструє схильність до занепокоєння і невпевненості (14%), а також невірноважений і дистимічний типи, що зустрічаються рідше – у 12% та 10% випадків відповідно. Всі ці акцентуації характеризуються певними рисами емоційної нестабільності, схильності до переживань або зниженої емоційної реактивності.

Відповіді підлітків на основі опитувальника Шмішека представлені в Додатку Е.

Таким чином, результати дослідження вказують на те, що серед підлітків найбільш поширеними є типи акцентуацій, що проявляють яскраво виражену емоційну активність, яка може впливати на їхню поведінку та взаємодію з навколишнім світом. Це важливо для корекції поведінки та взаємодії з такими підлітками в освітньому та психологічному контекстах.

За формулою 3.1 після розрахунку визначено, що коефіцієнт кореляції $r = 0,83$

Розрахунок t-критерію Стьюдента:

$$t=5,75/0,558 = 10,3$$

Тепер треба перевірити, чи є цей t -статистик значущим на рівні значущості 0.05. Для $n-2=48$ ступенів свободи і рівня значущості 0.05 критичне значення t буде приблизно 2,01.

Так як $t=10,3$ значно більше за 2,01, ми можемо зробити висновок, що кореляція статистично значуща, і між двома змінними існує сильний зв'язок.

Аналіз статистичних результатів дозволяє зробити висновок, що існує значущий зв'язок між балами за шкалою та переведеною оцінкою духовних цінностей серед респондентів. Використовуючи t -критерій для перевірки кореляції, ми отримали значення t , яке значно перевищує критичне значення на рівні значущості 0.05. Це свідчить про те, що спостережуваний зв'язок не є випадковим, а є стійким і має практичне значення.

Крім того, коефіцієнт кореляції Пірсона, що вказує на силу та напрямок зв'язку між двома змінними, також вказує на сильний позитивний зв'язок між балами за шкалою та переведеною оцінкою. Це означає, що зростання значення балу за шкалою супроводжується відповідним підвищенням оцінки духовних цінностей, що підтверджує існування певної систематичної залежності між цими двома характеристиками.

Отже, ці результати дозволяють стверджувати, що між оцінкою духовних цінностей та балами за шкалою є значущий та міцний кореляційний зв'язок, який є стійким і не випадковим. Такий висновок може бути корисним для подальших досліджень та практичних застосувань, зокрема в контексті психолого-педагогічних або соціальних досліджень, де важливо розуміти взаємозв'язки між різними аспектами особистісних характеристик.

3.3. Виявлення факторів, що впливають на розвиток духовних цінностей та акцентуацій характеру в підлітковому віці

У ході дослідження було опрацьовано результати 50 респондентів за методикою Е. О. Помиткіна. Отримані дані дали змогу визначити рівень духовного потенціалу особистості та структуру його окремих компонентів. Загальна оцінка духовного потенціалу проводилась на основі сумарних балів, а також шляхом аналізу середніх значень за п'ятьма основними компонентами.

Таблиця 3.8

Загальна структура духовного потенціалу (в балах)

Рівень духовного потенціалу	Кількість осіб (n=50)	Відсоток (%)
Низький (0–29 балів)	8	16%
Середній (30–45 балів)	27	54%
Високий (46–60 балів)	15	30%

З таблиці видно, що переважна частина вибірки (54%) демонструє середній рівень духовного потенціалу, що є типовим у вибірках дорослого населення. Частка респондентів із високим рівнем становить 30%, що вказує на наявність стійких духовних орієнтирів, а 16% респондентів мають недостатньо сформований духовний потенціал.

Таблиця 3.9

Розподіл балів за основними компонентами духовного потенціалу

№	Компонент	Середнє значення (із 10)	Мінімум	Максимум	Стандартне відхилення
1	Вольовий компонент	6,3	2	10	1,9
2	Комунікативно-етичний компонент	7,1	3	10	1,5
3	Ціннісно-смысловий компонент	5,8	1	9	2,2
4	Особистісно-рефлексивний компонент	6,5	2	10	1,8
5	Орієнтація на духовні цінності	6,9	3	10	1,6

Найбільш розвиненим у досліджуваних виявився комунікативно-етичний компонент, який відображає здатність особистості дотримуватись морально-етичних норм у міжособистісній взаємодії. Дещо нижчі показники

спостерігаються в ціннісно-смісловому компоненті, що свідчить про потребу у формуванні більш усвідомлених життєвих орієнтирів і смислів.

Таблиця 3.10

Частота вибору духовно орієнтованих відповідей

Рівень орієнтації на духовні цінності	Кількість осіб	Відсоток
Висока	14	28%
Середня	25	50%
Низька	11	22%

Висока орієнтація на духовні цінності характерна майже для третини вибірки. Половина респондентів демонструє помірний рівень, що потенційно піддається розвитку через просвітницькі або ціннісно-орієнтовані програми. Водночас 22% мають занижені орієнтири щодо духовності, що може свідчити про зовнішній вплив середовища або недостатню внутрішню рефлексію.

З метою виявлення взаємозв'язку між основними компонентами духовного потенціалу було обчислено коефіцієнти кореляції Пірсона між п'ятьма шкалами (n=50).

Таблиця 3.11

Кореляційний аналіз компонентів духовного потенціалу

Компоненти	Вольовий	Комунікативно-етичний	Ціннісно-смісловий	Особистісно-рефлексивний	Орієнтація на духовні цінності
Вольовий	1	0,58	0,47	0,63	0,55
Комунікативно-етичний	0,58	1	0,60	0,69	0,72
Ціннісно-смісловий	0,47	0,60	1	0,66	0,68
Особистісно-рефлексивний	0,63	0,69	0,66	1	0,70
Орієнтація на духовні цінності	0,55	0,72	0,68	0,70	1

Усі коефіцієнти мають позитивне значення, що свідчить про узгодженість розвитку різних складових духовного потенціалу. Найвища

кореляція виявлена між комунікативно-етичним компонентом та орієнтацією на духовні цінності ($r = 0,72$), що підтверджує тезу про важливість морального ядра у структурі духовності. Також сильний зв'язок існує між особистісно-рефлексивним компонентом та орієнтацією на духовні цінності ($r = 0,70$), що вказує на значущість здатності до самопізнання у формуванні духовної особистості.

Висновки до розділу 3

Результати проведеного дослідження чітко вказують на наявність помірного позитивного зв'язку між типами акцентуацій характеру та рівнем розвитку духовних цінностей серед підлітків. Аналіз даних показав, що підлітки, які відзначаються гіпертимним або циклоїдним типом акцентуації, мають більш виражені високі духовні цінності. Це свідчить про те, що активність, оптимізм і схильність до позитивних соціальних взаємодій можуть бути фактором, що сприяє формуванню глибоких моральних, культурних чи соціальних цінностей.

Водночас, підлітки з акцентуаціями, що характеризуються емоційною нестабільністю, такими як астено-невротичні або збудливі типи, демонструють тенденцію до нижчого рівня духовних цінностей. Це може свідчити про те, що емоційні труднощі та впливи стресу заважають їм формувати та підтримувати стійкі духовні орієнтації. Важливою є й та обставина, що інтровертивні й демонстративні типи менш численними в досліджуваній групі, однак їхніх особливостей теж не слід ігнорувати, оскільки вони можуть виявляти специфічну чутливість до різних духовних цінностей.

Ці результати підкреслюють важливість індивідуального підходу в роботі з підлітками, врахування їхніх особистісних особливостей та акцентуацій. У педагогічних і психологічних практиках варто розглядати ці чинники, аби розвивати відповідні програми підтримки та розвитку, націлені на підвищення духовного потенціалу особистості. Зокрема, методи, які стимулюють саморозвиток, соціальну активність та формування стійких ціннісних орієнтацій, можуть принести значні результати.

Врахування цих факторів не тільки сприятиме індивідуальному зростанню підлітків, але й покращить їхнє соціальне функціонування та адаптацію в суспільстві. Таким чином, результати дослідження відкривають нові перспективи для подальшого вивчення аспектів взаємодії між акцентуаціями характеру та духовними цінностями, що може мати істотне значення при формуванні загальної стратегії підтримки підліткової молоді в їхньому особистісному розвитку.

Результати дослідження за опитувальником Шмішека демонструють важливі аспекти акцентуацій характеру серед підлітків. Найбільш поширеними є гіпертимний, застрягаючий, демонстративний та екзальтований типи акцентуацій, які складають по 24% від загальної кількості опитаних. Це вказує на активну емоційну виразність та потребу у увазі зі сторони інших.

Циклотимічний та емотивний типи зустрічаються у 16% респондентів і характеризуються коливаннями настрою та підвищеною чутливістю. Педантичний тип, з його схильністю до організації, становить 20%, тоді як тривожний (14%), неврівноважений (12%) і дистимічний (10%) типи вказують на емоційну нестабільність та занепокоєння.

Коефіцієнт кореляції 0,83 свідчить про сильний позитивний зв'язок між балами акцентуації та оцінкою духовних цінностей. За результатами t-критерію Стьюдента ($t = 10,3$), значення перевищує критичне для рівня значущості 0.05, що підтверджує наявність стійкого зв'язку.

Отже, результати дослідження вказують на міцну кореляцію між акцентуаціями характеру та духовними цінностями, що може мати практичне значення для психологічної роботи з підлітками, допомагаючи зрозуміти їхню поведінку та сприяючи їхньому особистісному розвитку.

Підлітковий вік є критичним етапом розвитку особистості, на якому формуються емоційні, соціальні та духовні аспекти. У цей період підлітки активно шукають своє місце в житті, змінюють ціннісні орієнтації і прагнуть зрозуміти свою ідентичність. Розвиток духовних цінностей, таких як доброта і

співчуття, є важливим, оскільки впливає на їхню моральну свідомість і соціальну адаптацію.

У ході дослідження за методикою Е. О. Помиткіна було встановлено, що більшість підлітків (54%) мають середній рівень духовного потенціалу, що відповідає типовим показникам для загальної популяції. Водночас 30% учасників демонструють високий рівень духовного розвитку, що свідчить про наявність усталених морально-етичних орієнтирів. Однак 16% респондентів показали низькі результати, що може свідчити про певну недостатність внутрішнього усвідомлення духовних цінностей або вплив негативних соціальних чинників.

Найвищі показники були зафіксовані в комунікативно-етичному компоненті духовного потенціалу, що вказує на здатність підлітків дотримуватися моральних норм у взаємодії з іншими. Натомість ціннісно-смысловий компонент, що пов'язаний із життєвими орієнтирами, виявився найменш вираженим, що свідчить про потребу в подальшому формуванні особистісного сенсу життя та ціннісної системи. Це підтверджує доцільність впровадження ціннісно-орієнтованих освітніх програм у підлітковому середовищі.

Кореляційний аналіз продемонстрував високу узгодженість між усіма п'ятьма компонентами духовного потенціалу. Найсильніший взаємозв'язок виявлено між комунікативно-етичним компонентом та орієнтацією на духовні цінності ($r = 0,72$), а також між особистісно-рефлексивним компонентом і духовною орієнтацією ($r = 0,70$). Це свідчить про те, що розвиток моральної свідомості та здатності до самопізнання є ключовими факторами становлення духовної особистості підлітка.

ВИСНОВКИ

Духовні цінності в підлітковому віці є важливим складником процесу самовизначення особистості. У цей період відбувається активне формування

моральних і етичних орієнтирів, які стають основою для вибору правильних рішень та взаємодії з навколишнім світом. Духовні цінності підлітків, такі як чесність, справедливість, співчуття, повага, значною мірою визначають їхню поведінку і ставлення до інших людей. Вони допомагають підліткам сформуватися як особистості, сприймати своє місце в суспільстві та встановлювати здорові соціальні взаємозв'язки.

Акцентуації характеру підлітків є виразними рисами особистості, які можуть виявлятися в конкретних формах поведінки, емоційних реакціях або сприйнятті ситуацій. Вони є нормальним етапом розвитку і пов'язані з фізіологічними та психологічними змінами, які відбуваються в цей період. Підлітки часто переживають різкі емоційні коливання, що зумовлює появу певних акцентуацій, які можуть бути як адаптивними, так і дезадаптивними. Характер підлітків на цьому етапі може бути підданий впливу соціальних і культурних факторів, а також індивідуальних особливостей.

Взаємозв'язок між духовними цінностями та акцентуаціями характеру підлітків є складним і двостороннім процесом. Духовні цінності можуть впливати на формування акцентуацій характеру, зокрема через моральні орієнтири, які допомагають підліткам регулювати свої емоції та поведінку. З іншого боку, певні акцентуації характеру можуть змінювати спосіб сприйняття і реалізації духовних цінностей. Наприклад, емоційно лабільні підлітки можуть бути більш сприйнятливими до релігійних або моральних вчень, тоді як більш демонстративні особистості можуть активно висловлювати свої цінності та шукати схвалення оточуючих. Трансформація цих цінностей з віком, у процесі дорослішання, веде до більш зрілих акцентуацій, що сприяють кращій соціалізації та саморозвитку.

Висновки з використання зазначених методик для експериментального дослідження свідчать про їхню ефективність у вивченні різних аспектів розвитку підлітків. Модифікований опитувальник для ідентифікації типів акцентуації характеру, розроблений О. Лічком і С. Подмазіним, дозволяє точно визначати різні типи акцентуацій у підлітків, що є важливим для розуміння специфіки

їхнього психологічного розвитку. Цей інструмент допомагає досліджувати, як виражені акцентуації впливають на поведінку підлітків, а також як вони можуть бути кориговані в процесі роботи з молоддю. Опитувальник акцентуацій характеру та темпераменту Леонарда-Шмішика доповнює дослідження, даючи можливість оцінити зв'язок між темпераментом та характером, що є важливим для подальшої роботи з індивідуальними особливостями підлітків. Методика виявлення сформованості духовних цінностей у старшокласників, запропонована Е. О. Помиткіним, є корисним інструментом для оцінки рівня розвитку духовних цінностей, які суттєво впливають на соціальну та моральну адаптацію підлітків. Всі ці методики в сукупності дозволяють здійснити глибоке та комплексне дослідження, що важливо для розробки ефективних корекційних та розвитку підходів у роботі з підлітками.

Результати проведеного дослідження чітко вказують на наявність помірного позитивного зв'язку між типами акцентуацій характеру та рівнем розвитку духовних цінностей серед підлітків. Аналіз даних показав, що підлітки, які відзначаються гіпертимним або циклоїдним типом акцентуації, мають більш виражені високі духовні цінності. Це свідчить про те, що активність, оптимізм і схильність до позитивних соціальних взаємодій можуть бути фактором, що сприяє формуванню глибоких моральних, культурних чи соціальних цінностей.

Водночас, підлітки з акцентуаціями, що характеризуються емоційною нестабільністю, такими як астено-невротичні або збудливі типи, демонструють тенденцію до нижчого рівня духовних цінностей. Це може свідчити про те, що емоційні труднощі та впливи стресу заважають їм формувати та підтримувати стійкі духовні орієнтації. Важливою є й та обставина, що інтровертивні й демонстративні типи менш численними в досліджуваній групі, однак їхніх особливостей теж не слід ігнорувати, оскільки вони можуть виявляти специфічну чутливість до різних духовних цінностей.

Ці результати підкреслюють важливість індивідуального підходу в роботі з підлітками, врахування їхніх особистісних особливостей та акцентуацій. У педагогічних і психологічних практиках варто розглядати ці чинники, аби

розвивати відповідні програми підтримки та розвитку, націлені на підвищення духовного потенціалу особистості. Зокрема, методи, які стимулюють саморозвиток, соціальну активність та формування стійких ціннісних орієнтацій, можуть принести значні результати.

Врахування цих факторів не тільки сприятиме індивідуальному зростанню підлітків, але й покращить їхнє соціальне функціонування та адаптацію в суспільстві. Таким чином, результати дослідження відкривають нові перспективи для подальшого вивчення аспектів взаємодії між акцентуаціями характеру та духовними цінностями, що може мати істотне значення при формуванні загальної стратегії підтримки підліткової молоді в їхньому особистісному розвитку.

Результати дослідження за опитувальником Шмішека демонструють важливі аспекти акцентуацій характеру серед підлітків. Найбільш поширеними є гіпертимний, застрягаючий, демонстративний та екзальтований типи акцентуацій, які складають по 24% від загальної кількості опитаних. Це вказує на активну емоційну виразність та потребу у увазі зі сторони інших.

Циклотимічний та емотивний типи зустрічаються у 16% респондентів і характеризуються коливаннями настрою та підвищеною чутливістю. Педантичний тип, з його схильністю до організації, становить 20%, тоді як тривожний (14%), неврівноважений (12%) і дистимічний (10%) типи вказують на емоційну нестабільність та занепокоєння.

Коефіцієнт кореляції 0,83 свідчить про сильний позитивний зв'язок між балами акцентуації та оцінкою духовних цінностей. За результатами t-критерію Стьюдента ($t = 10,3$), значення перевищує критичне для рівня значущості 0.05, що підтверджує наявність стійкого зв'язку.

Отже, результати дослідження вказують на міцну кореляцію між акцентуаціями характеру та духовними цінностями, що може мати практичне значення для психологічної роботи з підлітками, допомагаючи зрозуміти їхню поведінку та сприяючи їхньому особистісному розвитку.

Підлітковий вік є критичним етапом розвитку особистості, на якому формуються емоційні, соціальні та духовні аспекти. У цей період підлітки активно шукають своє місце в житті, змінюють ціннісні орієнтації і прагнуть зрозуміти свою ідентичність. Розвиток духовних цінностей, таких як доброта і співчуття, є важливим, оскільки впливає на їхню моральну свідомість і соціальну адаптацію.

У ході дослідження за методикою Е. О. Помиткіна було встановлено, що більшість підлітків (54%) мають середній рівень духовного потенціалу, що відповідає типовим показникам для загальної популяції. Водночас 30% учасників демонструють високий рівень духовного розвитку, що свідчить про наявність усталених морально-етичних орієнтирів. Однак 16% респондентів показали низькі результати, що може свідчити про певну недостатність внутрішнього усвідомлення духовних цінностей або вплив негативних соціальних чинників.

Найвищі показники були зафіксовані в комунікативно-етичному компоненті духовного потенціалу, що вказує на здатність підлітків дотримуватися моральних норм у взаємодії з іншими. Натомість ціннісно-смысловий компонент, що пов'язаний із життєвими орієнтирами, виявився найменш вираженим, що свідчить про потребу в подальшому формуванні особистісного сенсу життя та ціннісної системи. Це підтверджує доцільність впровадження ціннісно-орієнтованих освітніх програм у підлітковому середовищі.

Кореляційний аналіз продемонстрував високу узгодженість між усіма п'ятьма компонентами духовного потенціалу. Найсильніший взаємозв'язок виявлено між комунікативно-етичним компонентом та орієнтацією на духовні цінності ($r = 0,72$), а також між особистісно-рефлексивним компонентом і духовною орієнтацією ($r = 0,70$). Це свідчить про те, що розвиток моральної свідомості та здатності до самопізнання є ключовими факторами становлення духовної особистості підлітка.

Гіпотеза дослідження, що стосується впливу системи духовних цінностей підлітка на характер його акцентуацій, а також взаємодії зазначених аспектів з факторами сімейного виховання та соціокультурного оточення, знайшла часткове підтвердження в результатах.

Дослідження показало, що підлітки з високим потенціалом духовних цінностей демонструють вищий рівень моральної зрілості та самопізнання, що, в свою чергу, суттєво корелює з їхніми акцентуаціями характеру. Сильний від'ємний кореляційний зв'язок між категорією потенціалу та рівнем балів респондентів вказує на те, що розвиток духовних цінностей дійсно впливає на формування акцентуацій.

Однак, для повного підтвердження гіпотези необхідно також врахувати вплив факторів сімейного виховання та соціокультурного оточення, що вимагало б більш детального і комплексного аналізу. Загалом результати дослідження підтверджують важливість духовних цінностей у формуванні акцентуацій характеру підлітків, але для остаточних висновків слід провести додаткові дослідження, що охоплюють зазначені фактори.